

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické a pastorální teologie

Petr Vizina

Média beze cti? Etické aspekty digitální strukturální proměny veřejnosti

Rigorózní práce

Vedoucí práce: ThLic. Petr Štica, Th.D.

Praha 2023

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze 26. 5. 2023

Petr Vizina

Bibliografická citace

Média beze cti? Etické aspekty digitální strukturální proměny veřejnosti [rukopis]: rigorózní práce / Petr Vizina ; vedoucí práce : Petr Štica. – Praha 2023 – 52 s.

Anotace

Rigorózní práce je pokusem vystihnout některé etické a sociální výzvy, které přináší digitální strukturální proměna veřejnosti. V textu rozvíjím myšlenku sociální nauky církve, která považuje média coby prostředky komunikace za Boží dar. Práce sleduje, zda a jak lze o tomto základním aspektu křesťanské sociální etiky uvažovat v kontextu zásadní proměny společenské i individuální komunikace během digitální strukturální proměny. Práce si klade za cíl zjistit, jak a kam se klasické normy žurnalistiky jako jsou nestrannost, vyváženost a fakticita na straně médií posouvají a mění v novém kontextu, v souvislosti s rozšířením a dostupností digitálních technologií a tím, jak digitální platformy proměnily tvorbu a šíření mediálních obsahů. Součástí úvahy jsou otázky po ekonomických a znalostních asymetriích spojených s rozvojem komunikačních technologií, sociálních a etických dopadech na jednání jednotlivců a společenství.

Klíčová slova

Média, sociální nauka církve, etika, komunikace, digitální strukturální proměna, kapitalismus dohledu, *Communio et progressio, Fratelli tutti*

Abstract

The thesis is an attempt to capture some of the ethical and social challenges posed by the digital structural transformation of the public. In the text I develop the idea of the social doctrine of the Church, which considers media as a means of communication as a gift from God. The paper investigates whether and how this fundamental aspect of Christian social ethics can be considered in the context of the fundamental transformation of social and individual communication during digital structural change. The thesis aims to explore how and where classic norms of journalism such as impartiality, balance and factuality on the part of the media are shifting and changing in a new context, in the context of the spread and availability of digital technologies and how digital platforms have transformed the production and dissemination of media content. Questions around the economic and knowledge asymmetries associated with the development of communication technologies, and the social and ethical implications for the actions of individuals and communities are part of the consideration.

Keywords

Media, social doctrine of the Church, ethics, communication, digital structural transformation, surveillance capitalism, *Communio et progressio, Fratelli tutti*

Počet znaků (včetně mezer): 134 504

Obsah

Úvod

1. Média z pohledu křesťanské sociální etiky
 - 1.1. Média jako dar. Východiska sociální nauky církve
 - 1.2. Kulatý stůl jako metafora společenské debaty
 - 1.3. Nástup internetu – od naděje plurality k centralizaci moci
 - 1.4. Anonymita, soukromí a právo být zapomenut
 - 1.5. Manipulace jako problém svobody vůle
 - 1.6. Krize zprostředkování a epistemická úzkost
 - 1.7. Subjektivismus a nový gnosticismus

2. Mediamorfóza a etické aspekty proměny médií
 - 2.1. Média jako transcendentní iluze podle Luhmanna
 - 2.2. *Deintermediace* podle Jakubowicze
 - 2.3. Právo vyjádřit se, být slyšen a související povinnosti podle O’Neilové
 - 2.4. Digitální prostředí jako nástroj kapitalismu dohledu podle Zuboffové
 - 2.5. Demokratický deficit technologií podle Bowlese a Bridlea
 - 2.6. Extenzivní vývoj AI jako sociální a etická výzva

3. Čtyři příklady efektu digitální strukturální proměny veřejnosti
 - 3.1. Zákon o stíhání dezinformací. Epistemické standardy a vykazování pravdivosti, jejich morální důležitost (Co je pravda?)
 - 3.2. Tresty za schvalování války a genocidy. Svoboda slova a vyjádření, související povinnosti (Kdo má právo mluvit?)
 - 3.3. Facebook je zdarma. Jak zisk nastavuje pravidla digitálního prostředí (Kdo, čím a za co na internetu platí?)
 - 3.4. Nečekaná pozornost. Disciplinace tvůrců obsahu (Co nebo kdo rozhoduje, kdo bude slyšet?)

Závěr

Úvod

Cílem práce je zachytit a pojmenovat etické aspekty digitální strukturální proměny veřejnosti jako sociální a etickou výzvu. Internet a sociální sítě proměnily za poslední dvě desetiletí tradiční podobu žurnalistiky i samotný obsah pojmu média. Tato práce se zabývá nástinem nových etických otázek, které vyvstávají v souvislosti s digitální strukturální proměnou veřejnosti. Rychlost technologického vývoje umožňuje sledovat proměny digitálního prostředí, mobilních aplikací a sociálních sítí téměř v přímém přenosu. Digitální technologie, využívající technický pokrok ve vývoji tzv. umělé inteligence i poznatky z oblasti neurověd, však svým prudkým rozmachem předbíhají nejen uživatelské porozumění, jak digitální aplikace a sítě fungují, ale rovněž debatu o etických otázkách a dilematech spojených s jejich užíváním. Práce si klade za cíl zjistit, jak a kam se klasické normy žurnalistiky jako jsou nestrannost, vyváženost a fakticita na straně médií posouvají a mění v novém kontextu, v souvislosti s rozšířením a dostupností digitálních technologií a tím, jak digitální platformy proměnily tvorbu a šíření mediálních obsahů. Součástí úvahy je tedy rovněž dopad digitální strukturální proměny a jejích etických aspektů na jednání jednotlivců ale i na společenství na úrovni ekonomických a sociálních systémů, na práci novinářů, jakož dopad na úrovni komunit i států, jako je kybernetická bezpečnost nebo hybridní válka. Text vznikl jako součást doktorského studia na Katolické teologické fakultě v Praze. K načrtnutí etických aspektů digitální strukturální proměny veřejnosti proto využívá podpory, která je po ruce, totiž teologicky ukotvené reflexe sociálních aspektů digitálních médií a jejich využívání. Specificky se věnuje konceptu lidské důstojnosti a z něj vyplývajícího konceptu soukromí, individuality a osobní autonomie, které jsou z hlediska sociální etiky a společenské praxe klíčové. Důstojnost jednotlivce proto tento text tematizuje v souvislosti s etickými aspekty digitální proměny veřejnosti v nárocích na pravdu, resp. pravdivost, svobodu slova a vyjádření, práva na soukromí a rovněž v kontextu úvah o manipulaci.

Práce není studií z oboru teorie médií, avšak vychází ze současné oborové diskuze zvláště v oblasti etiky médií. Díky technologické proměnlivosti mají teologické reflexe digitální strukturální proměny veřejnosti své místo spíše ve sbornících příspěvků na konkrétní témata než v obsáhlých oborových monografiích.

Pro nástin etických aspektů změn, kterou přinesla digitální strukturální proměna veřejnosti, je nutné alespoň stručně připomenout, co média pro společnost znamenají a jak fungují. Pokus o definici přesahuje zaměření i možnosti této práce; samozřejmě záleží na tom o *jaká média* a *jaký druh společenského uspořádání* konkrétně jde. Obecně, jinou společenskou roli zastávají média soukromá a veřejná ve svobodných společnostech, k odlišné roli jsou odsouzena média

zřizovaná a vedená státem jako nástroj oficiální propagandy. Zde je proto nutné odkázat na celý obor mediálních studií a jeho v tuzemském kontextu základní texty¹. Práce vznikající na teologickém učilišti může k tomuto až příliš obecnému tématu nabídnout jako specifický pohled křesťanské sociální etiky na roli médií. Pohled se, znovu poněkud zjednodušeně, odvíjí z důrazu na společné dobro, lidskou důstojnost a práva sociálně slabých a vyloučených.

Vzestup strojového učení, umělé inteligence (AI), augmentované reality (AR) a virtuální reality (VR) proměňuje zavedené podoby komunikace, vzdělávání, zdravotnictví nebo obchodu. Očekává se například brzký nástup autonomních vozů, tedy možnosti svěřit řízení automobilů, lodí nebo doručovatelských prostředků umělé inteligenci. Pětice technologických firem (Google, Amazon, Apple, Meta a Microsoft) označovaná „big tech“, směřuje k vývoji takzvané super-aplikace, pravděpodobně smartphone, která sdruží všechny doposud oddělené funkce jako je komunikace, obchod, cestování nebo přehled o zdraví jednotlivce do jediné. Stále reálnější dopad bude mít existence tzv. metaverza, virtuálního světa, v němž jednotlivce reprezentují jejich avatary, kopírující gesta, řeč i jednání. Avatary mají v tomto metaverzu člověka zastupovat i v době, kdy není připojen k síti. Nejde přitom o vzdálenou budoucnost; existují společnosti, které avatarům svěřují firemní vzdělávání nebo personalistiku. Digitální média hrají stále důležitou roli v komunikaci a v reklamě. Na zákaznických linkách stále častěji, než lidé odpovídají klientům *chatboti*. Digitální simulace fyzické reality (*digital twins*) a pokrok v oblasti vývoje 3D tiskáren umožňují vývoj postupů např. v lékařství, jejichž testování např. při operacích by bylo rizikové. Adjektiva „reálný“ a „virtuální“ přestávají označovat protiklady. Jak v roce 1991 předpověděl Mark Weiser, jeden z vizionářů digitální proměny, ve své esejí *The Computer for the 21st Century*, „nejdůmyslnější technologie jsou ty, které zmizí. Vpletou se do struktury každodenního života, až jsou od ní k nerozeznání.“² Prolínání (*merging*) digitálního světa s reálným přináší nová témata, včetně morálních dilemat. Digitální média prostřednictvím sociálních sítí formují veřejnou rozpravu, ovlivňují politické preference i životní styl.

¹ BURTON, G., JIRÁK, J.. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal, 2001; JIRÁK, J., KÖPPOVÁ, B.. *Média a společnost*. Praha: Portál, 2003; RUß-MOHL, S.. *Žurnalistika*. Praha: Grada, 2005; DEFLEUR, M. BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, S.. *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996; BRIGGS, A., BURKE, P.. *A Social History of the Media*. Cambridge: Blackwell, 2002 ad.

² WEISER, M.: *The Computer for the 21st Century*. *Mobile Computing and Communications Review*, roč. 1999, č. 3, s. 3–11. Dostupné rovněž online: <https://www.ics.uci.edu/~corps/phaseii/Weiser-Computer21stCentury-SciAm.pdf> [20. 5. 2023]

Pokrok ve strojovém učení, umělé inteligenci a dostupnosti veřejně přístupných zdrojů (*open source*) proměňuje rovněž svět médií. Novinářům jsou dostupné informace publikované uživateli sociálních sítí nebo snímky z komerčních satelitů a prostředků geolokace, informačně nasycený prostor v podstatě vylučuje fungování mocensky organizované cenzury a utajování.

„V minulosti jsme vědomosti považovali za jehly v kupkách sena. V současnosti jsou zdrojem informací i samotné kupky sena, pokud najdete způsob, jak informace rozetete v otevřených zdrojích smysluplně poskládat. Topíme se v datech, hlavní výzvou je v kupkách sena se vyznat.“³

S takovou výzvou pomáhá novinářům a investigativním projektům analytický software, lépe než lidé schopný například identifikovat místa, prostředí, techniku, nebo osoby. Novinář či výzkumník potom může čas věnovat organizování nalezených informací, formulovat hypotézy. Prostředky dostupné k informování, jsou ovšem zároveň dostupné k dezinformacím, resp. k šíření antisystémového obsahu.⁴

Technologické inovace se nezastaví, jen je třeba pokročit v reflexi jejich užití. Rovněž pro digitální strukturální proměnu veřejnosti v médiích platí postřeh etika Cennydda Bowlese, že technologické uvažování předbíhá etickou reflexi.

„Nové technologie v sobě nesou etické otisky svých tvůrců, nikoliv širší společnosti. Vzhledem k tomu, jak silně utvářejí moderní kulturu, to znamená, že technologové mají na společenské normy významný vliv: etická rozhodnutí, jež by měla být demokratická, jsou pak technokratická.“⁵

Pokusíme se tedy vysledovat, co znamená pro média asymetrie mezi znalostmi a mocí, o které se zmiňuje Bowles. Zlomovou situaci digitální proměny veřejnosti popisuje socioložka Shoshana Zuboff v úvodu studie *Věk kapitalismu dohledu*:

³ Akademička Amy Zegart toto přirovnání použila při objasňování důkazů o vinících katastrofy letounu MH 17 sestřeleného 17. června 2014 nad východem Ukrajiny, v němž zahynulo 298 lidí. Součástí důkazů byly snímky a videa zařízení Buk, ovládaného proruskými silami, pořízené na zemi i ze satelitů. Ačkoliv Rusko popřelo účast na tragédii, informace z veřejně přístupných zdrojů dosvědčují opak, investigace z otevřených zdrojů označila velitele střelby. Více v knize ZEGART, Amy: *Spies, Lies, and Algorithms: The History and Future of American Intelligence*, Princeton University Press, 2022.

⁴ Jde např. o fenomén tzv. *deep fakes*, dokonale působících napodobenin promluv skutečných lidí, jak to bylo například v případě Mike McFaula, mezi roky 2012-2014 velvyslance USA v Rusku. Augumentovaná realita je součástí tzv. hybridní války. McFaulův případ je popsán např. zde: ROTH, A.. *After Two Years in Moscow, U.S. Envoy Is Resigning*. The New York Times, 4. 2. 2014 <https://www.nytimes.com/2014/02/05/world/europe/russia.html> [20. 5. 2023]

⁵ BOWLES, Cennydd: *Etika budoucnosti*. Academia, Praha, 2021, s. 31.

„Společnost Google a její rozšiřující se vesmír konkurentů užívá neobyčejné, v lidských dějinách nebývalé nové asymetrie mezi znalostmi a mocí. Tvrdím, že význam tohoto vývoje lze nejlépe chápat jako privatizaci společenské dělby znalostí, tedy zásadní osy společenského řádu v jedenadvacátém století.“⁶

Dostupnost informací má také vliv na demokratickou kvalitu společnosti. Represivní státní režimy, jakým je například Čína nebo Rusko, dohled nad platformami používají k ekonomické i politické kontrole obyvatel. Média působící v jejich zemích jsou pod kontrolou státu a přístup ke globálním platformám omezují. Rovněž válka na Ukrajině ukázala, že konflikty ve 21. století ve značné míře rozhodují pro válčící strany data o nepříteli, jejich přesnost a dostatek.

Digitální strukturální proměna médií veřejnosti tedy v sobě zahrnuje témata od těch osobních, jako je například právo na soukromí, které v zemích EU od roku 2016 vymezuje Obecné nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR), až k ovlivňování společenského diskurzu, formování mezinárodních vztahů či válce.

Digitální platformy jsou zdrojem obav kvůli významnému vlivu při šíření konspiračních teorií či dezinformací. Autoři mezinárodního výzkumu v projektu *Ruská informační válka*⁷ z roku 2022 a 2023 zjišťovali pomocí analýzy dat a nástrojů pro analýzu otevřených zdrojových kódů, jak jsou subjekty šířící proruskou propagandu coby součást strategie, ve které „jde o opakované a nepřetržité sdílení informací bez ohledu na to, jestli jsou pravdivé a konzistentní“⁸ technicky propojeny a jak fungují ve střední a východní Evropě. Některé webové stránky odkazují přímo na ruské propagandistické zdroje, další šíří jejich narativy a označují tyto proruské domény za zdroje svých informací. Obsah konspiračních a dezinformačních serverů v ČR pravidelně konzumuje přibližně 10 % české internetové populace, konstatují autoři výzkumu.

⁶ ZUBOFF, Shoshana: Věk kapitalismu dohledu. Argo: Praha, 2022, s. 34.

⁷ *Informační válka* je termín vytvořený již v roce 2008. Podle UNODC (Úřad OSN pro drogy a kriminalitu) je jejím účelem distribuce, modifikace, narušení a degradace informací s cílem získat určitou výhodu nad protivníkem, kterým jsou v případě projektů *Firehose of Falsehood* téměř všichni evropští občané. Hlavní taktikou informační války jsou dezinformace a fake news. Třináct redakčních týmů ze střední a východní Evropy se sešlo v projektu *Firehose of Falsehood*, aby podrobně prozkoumalo informační válku probíhající po celé Evropě a řízenou ruským státním aparátem. Projekt založený na využití analýzy dat a metadat s regionálními náhledy odhaluje nová spojení a spolupráci mezi zdánlivě nesouvisejícími weby a přináší lepší pohled na to, jak probíhá informační válka. Projekt Informační válka na severu Investigace.cz poskytuje výsledky výzkumu dezinformační biosféry v češtině. Studie dostupné online: <https://www.investigace.cz/nejvlivnejsi-dezinformacni-skupiny-na-facebooku/> [20. 5. 2023]

⁸ Zde citováno podle jedné z technik státní propagandy, jak tuto strategii „ztlacení informacemi“, často protichůdného významu pojmenovala např. nezávislá výzkumná instituce RAND Corporation (rand.org).

Představa digitálních technologií jako morálně neutrálních nástrojů lidské komunikace odsunula stranou debaty o etických aspektech digitální strukturální proměny veřejnosti. Náskok technologických inovací před etickou reflexí je přitom obvyklou výtkou, socioložka Shoshana Zuboffová používá pro převažující nastavení tvůrců systémů ironizující termín „digitální všemohoucnost“⁹. Jde o představu, že problémy spojené například s ekonomickými a mocenskými asymetriemi v digitálním světě vyřeší samotný pokrok technologií, které jsou vnímány jako depolitizované, jako fungující mimo mocenský či ekonomický kontext. Existuje tedy přesvědčení, že morální otázky a problémy spojené s autonomií jednotlivce, společenskými normami, právem na rozhodování a soukromí uživatelů jsou pouhými překážkami na cestě pokroku. S postřehy Zuboffové souhlasí etik Cennydd Bowles, technologové se podle něj naučili nejprve budovat a teprve potom se ptát. Mocenské asymetrie mezi tvůrci a majiteli digitálního prostředí a jeho uživateli, jsou už ale natolik zjevné, že vývojáři a technologové svoji pozici „všemohoucnosti“ opouštějí, tvrdí Bowles.

„K etickému probuzení mělo dojít už dávno. Technologové správně začínají zpochybňovat svůj vliv na svět, který se odklání od očekávaného vývoje, a jelikož jejich obor dospívá, přirozeně věnují pozornost závažnějším otázkám jeho dopadu a spravedlnosti.“¹⁰

Pokusíme se tedy sledovat a popsat, kde se v digitálním prostředí projevují informační, ekonomické a další mocenské asymetrie. Dále půjde o alespoň částečný náčrt toho, jaká etická témata přináší prolínání (*merging*) digitálního světa s reálným a jak digitální média prostřednictvím sociálních sítí formují veřejnou rozpravu, ovlivňují politické preference i životní styl. Cílem práce je pak shrnutí hlavních etických aspektů a problémů digitální strukturální proměny veřejnosti z pohledu křesťansky ukotvené teologie.

Média z pohledu křesťanské sociální etiky

1. Média jako dar. Východiska sociální nauky církve

Tématem médií, jak tomuto pojmu rozumíme v současnosti, se nejvýrazněji zabývají tři církevní dokumenty – dekret o sdělovacích prostředcích *Inter mirifica* z roku 1963, kde se média zmiňují jako „sociální sdělovací prostředky“, jejichž rolí je sblížovat jednotlivce a

⁹ ZUBOFF, Shoshana: Kapitalismus dohledu, s. 261.

¹⁰ Srov. BOWLES, Cennydd: Etika budoucnosti. Host: Brno, 2021.

vytvářet společenství. Pastorální instrukce o sdělovacích prostředcích *Communio et progressio* (1971) definuje veřejné mínění a specifikuje jeho význam, který církvi umožňuje číst svobodně vytvářené a zprostředkované veřejné mínění jako „znamení času“. Pastorální instrukce *Aetatis novae* je vydaná v roce 1992, tedy na prahu „informační revoluce“, příchodu počítačů, nástupu internetu a digitálně zprostředkované televize i hudby. Mluví se o generaci médií a informační společnosti.

Obecněji, sociální etika jako disciplína počítá se sociální skutečností, jejíž podstatou je vzájemné působení mezi jednotlivci, kteří tuto společnost tvoří¹¹. Etická hlediska lze poměřovat z individuálně-etické a sociálně-etické perspektivy. Rozvažování o médiích se týká jak morálního hodnocení sociální skutečnosti, tak praxi, která může být přiřítána individuálním osobám, zahrnuje tedy obě perspektivy, individuální i sociální, spočívající v interakci mezi jednotlivci. Média této interakci mají napomáhat, lze dokonce říci, že jsou touto interakcí. Teologická reflexe etiky běžně pracuje a počítá s pojmem „sociální lásky“, který je, spíše než odkazem k emocím, nárokem na solidární smýšlení a jednání. Ústředním pojmem v katolické sociální nauce a etice je „obecné dobro“, vycházející z tradice aristotelského myšlení, v němž to. „co je spravedlivé, a tím je to, co je obecně prospěšné“. V sociální etice Tomáše Akvinského je toto *bonum commune* klíčovým bodem celého systematického učení.

Křesťanská sociální etika a katolická sociální nauka chápe obecné dobro jako „souhrn podmínek společenského života, které jak skupinám, tak jednotlivým členům dovolují úplnější a snazší dosažení vlastní dokonalosti¹²“. Koncept obecného dobra, upozorňuje Anzenbacher, je dvojznačný, protože znamená zároveň prostředek i cíl. Jednak je tedy souhrnem prostředků a šancí, které jsou nutné, aby všechny osoby společenství mohly uskutečňovat své existenciální cíle a v tomto smyslu je obecné dobro instrumentem, sloužícím k seberealizaci osoby. Zároveň lze ale obecné dobro chápat jako kýžený stav, tedy cíl. Protože prospěch jednotlivců je účelem sám v sobě, je solidárně a kooperativně zprostředkované společné dobro samo v sobě hodnotou. Uskutečnění individuálního dobra v tomto smyslu rovněž závisí na tom, jak jednotlivec nakládá se šancemi a prostředky, které mu interakce s ostatními zprostředkuje. Osobní a společenské dobro (prospěch) jsou tedy navzájem propojeny, společnost má za úkol zprostředkovat jednotlivci šanci, aby „uskutečňoval sebe

¹¹ Srov. základní nárys křesťanského sociálního učení in ANZENBACHER, Arno: Křesťanská sociální etika. CDK, Brno, 2004.

¹² Srov. GES, 26.

jako člověk a jistým způsobem se dokonce „stával více člověkem“¹³“. Média jsou v tomto smyslu „podivuhodným technickým vynálezem“¹⁴“, prostředkem pomáhajícím k osobnímu a obecnému prospěchu. V tomto smyslu lze dovodit právo jednotlivců a společnosti na informace.

„Je jistě zřejmé, že vlivem dnešního rozvoje lidské společnosti a těsnějších svazků mezi jejími členy se informace stala velmi užitečnou a z větší části nutnou. Veřejné a rychlé sdělování zpráv totiž poskytuje jednotlivcům úplnější a souvislé poznání událostí a skutečností. Tak mohou účinně přispívat k obecnému blahu a všichni mohou lépe pracovat na rozvoji celé občanské společnosti. Lidská společnost má tedy právo na informaci o tom, co je patřičné, aby lidé věděli jako jednotlivci nebo jako skupiny vzhledem k jejich životním okolnostem“¹⁵.“

2 Kulatý stůl jako metafora společenské debaty

Pokusem o komplexnější obraz médií a jejich role ve společnosti podává dokument *Communio et progressio*¹⁶, publikovaný v roce 1971. Základní ideou ve vztahu církve k dění ve společnosti je v duchu II. Vatikánského koncilu vztah vzájemné sounáležitosti. Církev považuje média coby prostředky dorozumívání mezi lidmi za *Boží dar* a prostředek, který umožňuje číst *znamení doby*¹⁷. Podle církve jsou znamení doby jedním ze způsobů, kterým mluví Bůh a rovněž jsou dokladem prozřetelnosti, která prostřednictvím znamení doby zjevuje dějiny spásy. V jistém smyslu mají média roli dokonce při zprostředkování Božího plánu s člověkem.

Teologickým zakotvením významu médií a veřejné komunikace je jednota zpodobněná v Boží Trojici¹⁸. Z pohledu sociální nauky církve jsou média nástrojem, který umožňuje veřejnou rozpravu při hledání spravedlivější a pravdivější společnosti. Dokument *Communio*

¹³ Viz *Laborem exercens*, encyklika Jana Pavla II. ze 14. září 1981.

¹⁴ Toto slovní spojení dalo název textu *Inter mirifica* z roku 1963, který je jedním z dokumentů 2. vatikánského koncilu

¹⁵ *Inter mirifica*, 5.

¹⁶ Práce zde vychází z příspěvku ke 40. výročí zveřejnění pastorální instrukce *Communio et progressio*. Více viz VIZINA, Petr: *Média jako dar. Relektura pastorální instrukce Communio et progressio*. Studia Theologica roč. 24, č. 4, s. 109-130, dostupné online: https://studiatheologica.eu/artkey/sth-202204-0006_media_jako_dar_relektura_pastoralni_instrukce_communio_et_progressio.php [20. 5. 2023]

¹⁷ Obrat *znamení doby* se v tomto kontextu objevuje v dokumentech II. Vatikánského koncilu, například v pastorální konstituci *Gaudium et spes*. „Aby církev splnila tento úkol, musí neustále zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia, aby mohla způsobem každé generaci přiměřeným odpovídat na věčné otázky, které si lidé kladou: jaký je smysl přítomného a budoucího života a jaký je jejich vzájemný vztah. Je tedy třeba poznávat a chápat svět, v němž žijeme, jeho očekávání, touhy a často i dramatičnost.“ GS, 4.

¹⁸ Podrobněji ideu Trojice jako věčného vycházení a tedy komunikace, popisuje například POSPÍŠIL, Ctirad, V.: *Jako v nebi, tak i na zemi*. Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství. Praha, 2010.

et progressio používá pro média obraz „kulatého stolu“. Nabízí tedy představu pluralitní a otevřené společnosti s právem mluvit a být slyšen, spíše než společnosti mocensky hierarchizované, v níž je přístup k médiím privilegiem. Veřejné mínění je součástí dialogu jednotlivců a skupin se společností, názorové diference jeho součástí. Idea médií jako daru se rovněž promítá se sebeobrazu církve – média jsou spojením církve se světem, proto každý, kdo by jich nevyužil, jako by zakopával Bohem svěřené hřivny.

Sdělovací prostředky v pohledu magisteria zprostředkovávají dnešnímu světu a lidem pohled církve, podněcují dialog uvnitř samotné církve a umožňují církvi pochopit mentalitu a lidi dnešní doby. Křesťan je k této spolupráci zavázán skrze svou víru, společenství a vzájemnost vycházejí z lidského smyslu pro svobodu, k ní mají být média užívána, neboť tato svoboda se opírá o důstojnost člověka.

Jednotlivec má právo být slyšen a rovněž být informován, pluralita veřejné rozpravy zavazuje členy společnosti k postoji a jednání sounáležitosti. Pastorální instrukce opakovaně zmiňuje nutné předpoklady k tomu, aby média sloužila k obecnému prospěchu. Kromě obecně platných pravidel, například o nepřípustnosti cenzury nebo reklamy, která porušuje důstojnost člověka, se nároky vztahují k osobní zodpovědnosti jednotlivce.

Veřejné mínění je podle dokumentu podstatným vyjádřením společenské povahy člověka. Text v této souvislosti cituje vyjádření papeže Pia XII. (v úřadu 1939–1958), který označil veřejné mínění za „přirozenou ozvěnu, jako víceméně spontánní ohlas událostí a aktuálních situací v lidském duchu a úsudku“¹⁹. Svobodné vyjadřování názoru jednotlivce je podle dokumentu, který má autoritu magisteria (učitelského úřadu církve), podstatnou složkou při vytváření veřejného mínění.

„Svoboda jednotlivce, možnost vyjadřovat své pocity a myšlenky, je bezpodmínečně nutná, aby došlo ke správnému a přiměřenému vytváření veřejného mínění. Proto musíme s Druhým vatikánským koncilem konstatovat, že tato svoboda slova je důležitá pro jednotlivce i pro společnost v rámci mravnosti.“²⁰

Svobodné vyjadřování názorů, právo informovat a být informován se navzájem podmiňují. Aby společnost jako celek ve všech svých vrstvách a seskupeních správně fungovala, potřebuje dobře informované občany, proto je právo na informace pro jednotlivce požadavkem obecného blaha. „Takzvané pluralistické společnosti vědí velmi dobře, jakou

¹⁹ Srov. PIUS XII, Projev ke katolickým novinářům, 7.2. 1950. cit. dle. *Gaudium et spes*, čl. 59, *Pacem in terris* čl. 283.

²⁰ Srov. *Communio et progressio*, čl. 26.

cenu má možnost veřejného šíření zpráv a názorů pro aktivní účast občanů pro život společnosti,²¹ zastává se text *Communio et progressio* vícehlasu společnosti ve veřejné debatě. Média mají být neomezeně využívána proti násilí, hospodářskému, politickému a ideologickému útlaku²², cenzura je možná jen v nejnútnejším případě, například pokud reklama znevažuje lidskou důstojnost.

Komunikace má být zaměřena ke společnému dobru²³. Text *Communio et progressio* varuje před tím, aby média byla výlučně orientovaná na zábavu nebo tzv. infotainment²⁴. Poslání médií v sobě zahrnuje předpoklady a nároky i na straně příjemců médií jako spolutvůrců veřejné komunikace. „Pouze mezi znalými, svobodnými a zodpovědnými lidmi existuje trvalý dialog, umožněný prostředky sociální komunikace²⁵,“ upozorňuje dokument na nároky spojené s ideou médií coby kulatého stolu. K dalším požadavkům veřejné komunikace pak patří pěstování mediální gramotnosti, tedy schopnosti kritického posuzování mediálního obsahu, ale i kontextu sdělení a porozumění médiím jako takovým. Sdělení prostřednictvím médií je podle církve tvůrčím aktem. Média jsou povolána vytvářet *novou řeč* a tvořit *nová spojení* mezi lidmi, s tím je pak spojená zodpovědnost tvůrců této komunikace. V souvislosti s tématem pravdivosti pastorální instrukce *Communio et progressio* formuluje otázky jako součást nároku na všechny aktéry komunikace:

„Jak je možné v tzv. pluralitní společnosti s jistotou odlišovat pravdu od lži, dobro od zla? Jak je možné zabránit, aby ve svobodné soutěži sdělovacích prostředků nenutila honba za přízní veřejnosti k tomu, že jsou jednostranně oslovovány a podněcovány sobecké a vitální pudy lidské přirozenosti? Jak se dá zabránit, aby soustředění sdělovacích prostředků v rukou hrstky lidí nebránilo skutečnému dialogu ve společnosti, a aby nebylo rozbíjeno společenství?“²⁶

Spíš než jednoduše formulovanými morálními nároky a požadavky jsou takto artikulované otázky otevíráním významového pole se základními epistemickými, etickými a sociálními aspekty debaty o médiích. Těchto otázek se dotkneme později, při popisu změn, které přinesla digitální strukturální proměna veřejnosti v oblasti médií. Prozatím pouze konstatujme, že základní otázky formulované v 70. letech dvacátého století, krátce po II. Vatikánském koncilu

²¹ *Communio et progressio*, čl. 46.

²² Srov. *Dignitatis humanae*, čl. 7.

²³ Pojem „společného dobra“ přibližuje encyklika *Mater et magistra* z roku 1961 jako „Souhrn předpokladů ve společenském životě, skrze které mohou lidé dosáhnout svého osobního naplnění v celém rozsahu a snadněji“ (čl. 417). Srov. rovněž dokumenty *Pacem in terris* (čl. 272-274), *Dignitatis humanae* (čl. 6) nebo *Gaudium et spes* (čl. 26 a 74).

²⁴ K pojmu *infotainment*, tedy k informacím podávaným zábavnou formou, srov. POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: Veřejná komunikace ve věku zábavy*, v originálu vydáno 1985, česky Praha: Mladá fronta, 1999. Dále např. srov. MCLUHAN, Marshall: *Člověk, média a elektronická kultura*, Brno: Jota, 2000.

²⁵ Srov. *Communio et progressio*, čl. 74.

²⁶ Srov. *Communio et progressio*, čl. 21.

a zhruba dvě desítky let před nástupem digitálních médií, digitální proměna nevyřešila, spíše amplifikuje. K těmto tázáním patří například, jaký je vztah mezi názorovou pluralitou a morálním úsudkem²⁷, zda se mohou média, motivovaná ziskem, mohou vyvarovat nadbíhání a populismu, případně jak ovlivňuje „kulatý stůl“ veřejné rozpravy fakt, že média případně mediálních platformy jako je Meta nebo Twitter jsou v rukou několika málo soukromých vlastníků.

3 Nástup internetu – od naděje plurality k centralizaci moci

Internet je v dokumentu *Etika ve sdělovacích prostředcích* vydaném Papežskou radou pro sdělovací prostředky v roce 2000 je internet zmíněn čtyřikrát jako nové médium, vyvolávající určité obavy pro své radikálně nové důsledky. Možnosti a důsledky rozšíření internetu pak s odvoláním na dokument *Communio et progressio* podrobněji rozvíjejí dva církevní dokumenty: *Církev a internet* a *Etika na internetu* vyhlášené 22. 2. 2002. První z dokumentů rozebírá spojitost internetu s náboženstvím, a zvláště s katolickou církví. Návazný dokument pak pojednává o etickém rozměru těchto otázek. S poukazem na pozitivní možnosti internetu by se katolíci „neměli bát otevřít Kristu dokořán brány sdělovacích prostředků“, přestože se internet někdy jeví jako lhostejný či dokonce nepřátelský proti víře a morálce, jelikož „kultura médií je hluboce nasáklá typicky postmoderním pohledem, totiž že jedinou absolutní pravdou je, že absolutní pravdy neexistují, anebo, kdyby snad existovaly, byly by pro lidský rozum nedostupné a tedy nepodstatné“. Dokument rovněž upozorňuje na náboženskou mentalitu „supermarketu“, v němž si návštěvníci webových stránek „vyhledávají a vybírají náboženské zboží, které nejvíce odpovídá jejich vkusu“. Doplňující text *Etika na internetu* připomíná okolnosti vzniku internetu a také informační asymetrii, tedy že celosvětová síť decentralizovaného internetu je součástí globalizace, ekonomického a kulturního procesu s kladnými i zápornými aspekty. Probíhající deregulace, tedy přechod moci národních států do rukou nadnárodních společností, zasluhuje dialog angažovaných organismů, jakým je církev. Text připomíná ideje, které daly internetu vzniknout, totiž kybernetický prostor, jehož jediným zákonem je svoboda, a s tím spojenou ambivalentní povahu internetu: „Může být používán za účelem prolomení izolace jednotlivců a skupin, anebo naopak k jejímu zesílení.“

²⁷ Pro širší porozumění vztahu názorové plurality a morálního rozlišování viz např. pojednání o tzv. diskurzivní etice (Karl-Otto Apel, Jürgen Habermas) viz např. HILPERT, Konrad: *Základní otázky křesťanské etiky*. CDK, Brno, 2017. Hilpert shrnuje základní postuláty diskurzivní etiky ve třech bodech: 1. Každý subjekt schopný řeči a jednání se smí na diskurzu podílet. 2. Každý smí do diskurzu vnášet, resp. problematizovat jakékoli tvrzení. 3. Nikomu nesmí být nuceně bráněno v tom, aby dbal o svoje práva v diskurzu.

Téma nerovnosti se později v budoucnosti, v době rozšířenému přístupu k vysokorychlostnímu připojení, promítne do nerovného přístupu k prostředkům, kterými sociální sítě působí na své uživatele, do mocenské asymetrie, ať už jde o algoritmy určující reklamní obsah odvozený z dosavadních preferencí uživatele, nebo poznatky neurověd na straně programátorů sociálních sítí. Text upozorňuje, že internet rovněž mění dosavadní a zavedené způsoby žurnalistiky. Internet je velmi účinným a rychlým nástrojem informací. Nicméně ekonomická soutěživost a přítomnost žurnalistiky ve dne v noci „on-line“ přispívají k senzacechtivosti a šíření klepů, k míchání zpráv s reklamou a podívanou, ke zmenšování, alespoň zdánlivému, reportáží a seriózních komentářů. Německý teolog Rainer Bucher k systému médií s příchodem digitalizace poznamenal, že se vyznačuje třemi znaky: tendencí k nekontrolovatelnosti, aktivní i pasivní všudypřítomností a svou novou obrazností. Pokud jde o nekontrolovatelnost médií, soudí Bucher, nečeká se od církve, že alespoň část mediálního systému podřídí kontrole. Podle Buchera jde o evangelizační přítomnost v médiích. Digitální prostor je od doby vydání obou dokumentů dvě desítky let předmětem vědeckého zkoumání. Některá z východisek obou dokumentů výzkum potvrzuje a jiné zpřesňuje. Jako hlavní témata pojmenovala ve vztahu mezi náboženstvím a digitálním prostředím americká teoretička Heidi M. Campellová autoritu, jednání, identitu a komunitu. Společenský život „vyvázaný“ z geografického místa a tradice pod přílivem stále nových informací vytváří novou situaci plurality a nejistoty v souhře mezi tím, jak jednotlivec rozumí vlastní identitě a jak konstruuje identitu v sociální interakci. Digitální média umožnila „vyvázat“ se z omezení sociálního statusu, závislém například na věku, pohlaví nebo etnicitě. Změnu přináší soupeřící vyprávění toho, co je běžné či odlišné. Identita, zvláště náboženská, je proto stále méně daností a stále více věcí volby. Obavy z fluidity či těkavosti takového konstruování identity se však nenaplnily. Pokud jde o náboženskou identitu, součástí jejího uchopení a porozumění začala být infrastruktura sociálních interakcí na internetových fórech. Pro sebeurčení ovlivněné sítíovou strukturou digitálních technologií se vžil pojem *networked self*, tedy „já“ konstruované napříč společenstvími. Ozvěnou veřejně sdílených náboženských narativů pak je koncept pojmenovaný Campellovou jako *storied identities*, při němž se osobní vyprávění odvíjí prostřednictvím publikovaných příspěvků (tzv. stories). Dochází k personalizaci náboženství: uživatelé sítí vybírají, hodnotí a reflektují povahu náboženských zdrojů z perspektivy vlastní duchovní cesty. Zdá se tedy, že významný dopad internetu spočívá v rozšíření a uplatnění autonomie jednotlivce vůči formálním autoritám a institucím ve věcech víry. Po zhruba dvou desetiletích výzkumu vlivu on-line prostředí na náboženství se podle Campellové rýsují dvě interpretace tohoto vlivu. Podle jedné jsme svědky přesunu

posvátného do subjektivního světa jednotlivce a světa technologických objektů. Podle druhé však není správné tyto hybridní a osobní náboženské projevy zlehčovat jako individualistické či marginální. Reprezentují situaci, v níž existuje náboženství v soudobé společnosti.

Na rozdíl od tzv. tradičních médií s jejich mechanismy kontroly a gate-keepingu²⁸ budil decentralizovaný, tedy demokratičtější svět internetu ve svých počátcích očekávání, že rozšíří možnosti plurality hlasů a pestřejšího zastoupení ve veřejné debatě. Rovný přístup k internetu pro všechny uživatele měl zaručit rovná pravidla pro jeho užívání ve smyslu „kulatého stolu“, jak si je představovaly dokumenty založené na sociální nauce církve. Přes výhrady zmiňované v této práci část těchto očekávání svět internetu splnil. Obavy vyvolává stav, který lze po nadějích na větší pluralitu nazvat novou singularitou. Jak bylo zmíněno, vývoj a pravidla digitálního prostředí určuje pětice technologických firem západního světa (Google, Amazon, Apple, Meta a Microsoft) označovaná „big tech“. Centralizaci mediální moci doprovází kumulace moci ekonomické, k březnu roku 2023 jsou majiteli určujícími pravidla tak významných platform jako je Meta nebo Twitter, jednotlivci²⁹. Fungování významných platform používaných v zemích jako je Rusko nebo Čína (např. Telegram, TikTok) významně ovlivňuje a potenciálně může také využít stát. S mizející rolí intermedie, tedy „prostřednickou rolí“ klasických médií, vyvstala jako jedna z hlavních otázek téma soukromí.

4. Anonymita, soukromí a právo být zapomenut

Dříve než téma soukromí uživatelů digitálních médií vezmeme v úvahu téma anonymity těch, kdo digitálnímu světu nastavují fungování a pravidla. Britská etička Onora O’Neilová si všímá jednoho z problematických aspektů fungování např. sociálních sítí a debaty o tom, jak sociální sítě pracují. Podle všeho se digitální platformy chovají jako černá skříňka (black box) s měřitelnými vstupy a výstupy, u níž však coby uživatelé nevíme prakticky nic o vnitřním nastavení a algoritmických pravidlech, což ztěžuje pokusy definovat, kde leží zodpovědnost firem provozujících digitální platformy a kdo pravidla, podle kterých platformy fungují, vlastně nastavuje.

²⁸ Termínem *gate-keeping* je označován proces výběru toho, co se objeví v médiích. Mediální studia tento pojem používají v souvislosti s analýzou moci, která svým nositelům tento *gate-keeping* umožňuje vykonávat. Odborná debata se týká nejen selekce informací, ale také schopnosti médií vytvořit z informací událost.

²⁹ V případě firmy Meta jde o zakladatele Facebooku Marka Zuckerberga, majitelem Twitteru se v říjnu 2022 stal Elon Musk.

„Dokud zůstávají ti, kdo vytvářejí digitální komunikaci, v anonymitě, *nemohou* být voláni k odpovědnosti. ... Když příjemci nedokáží ztotožnit původce, když řečový obsah ‚poletuje kolem‘ a neví, ‚ke komu by měl a ke komu neměl mluvit‘, je těžké nebo nemožné dobrat se zodpovědnosti³⁰.“

V kontextu křesťanské sociální nauky je soukromí osoby spojené s konceptem důstojnosti člověka; se soukromím jednotlivce počítá již biblická antropologie, jak upozorňuje např. lingvista Josef Šimandl³¹. Listina základních práv a svobod (1948) v článcích 7 a 10 vymezuje oblast nedotknutelnosti osoby, resp. zaručuje ochranu před zásahem do soukromí osoby. Listina základních práv EU (2010) upřesňuje ochranu osobních údajů (čl. 8., odst. 1.)

V současném světě je soukromí, resp. anonymita téma, které se se odvíjí podle zákonných úprav jednotlivých státních jurisdikcí³², v tuzemských zákonech platí, že právo na ochranu soukromého života je nezadatelným právem fyzické osoby³³. Digitální strukturální proměna veřejnosti a pokrok v technologiích se v souvislosti s právem na soukromí promítá rovněž do uvažování o právu, jak poznamenává soudce Nejvyššího správního soudu Vojtěch Šimíček:

„Dnes se již nemusíme až tak obávat státu, jako tomu bylo ještě před pár lety. Dnešní demokratický stát je totiž (slovy Uda di Fabia) jen pouhým blednoucím stínem starého Leviathana. Skutečné narušení soukromé sféry hrozí daleko více od privátních společností, které z nejrůznějších důvodů

³⁰ O'NEIL, Onora: *A Philosopher Looks at a Digital Communication*. Cambridge University Press, 2022, s.97.

³¹ „Existence představy soukromého je z Bible jako celku doložena do té míry, že bez této představy by byla kompendiem jiné náboženské nauky a jiného pojmání světa,“ píše Josef Šimandl. „V úhelném kameni direktiv pro život člověka, v mojžíšském Desateru, máme přikázání Nepokradeš, které by bez existence soukromého vlastnictví nedávalo smysl. Osobní soukromí by bylo narušeno například ‚odkrytím nahoty‘ (Gn 9,22; Lv 18,7–9). Komunikace v soukromí, nikoli na veřejnosti, tzn. vzít si někoho stranou a tam s ním promluvit (Sk 23,19; Mt 18,15), se na řadě míst doporučuje nebo provádí jako vhodnější. Citováno z práce: ŠIMANDL, Josef. Soukromí v latinských a českých biblických textech. *Acta Universitatis Carolinae. Theologica* [online]. Karolinum Press, 2019, 9(1), s. 127-134. [cit. 2023-03-17]

³² V tuzemské právní teorii se lze setkat s přístupem (např. KNAP, K., ŠVESTKA, J., JEHLIČKA, O., PAVLÍK, P., PLECITY, V.: *Ochrana osobnosti*, Linde, Praha 1996, str. 288), podle něhož lze právo na ochranu osobního soukromí vymezit jako právo fyzické osoby rozhodnout podle vlastního uvážení zda, v jakém rozsahu a jakým způsobem mají být skutečnosti jejího osobního soukromí zpřístupněny jiným (pozitivní složka práva) a zároveň se bránit (vzepřít) proti neoprávněným zásahům do této sféry ze strany jiných osob s rovným právním postavením (negativní složka práva). Nález Ústavního soudu ČR (II.ÚS 517/99 ze dne 1. 3. 2000) konstatuje, že „právo na ochranu osobního soukromí je právem fyzické osoby rozhodnout podle vlastního uvážení zda, popř. v jakém rozsahu a jakým způsobem mají být skutečnosti jejího osobního soukromí zpřístupněny jiným subjektům a zároveň se bránit (vzepřít) proti neoprávněným zásahům do této sféry ze strany jiných osob.“ Žádanou míru soukromí tedy nechává na rozhodnutí jedince, zároveň se zastává práva jedince, aby okolí tuto míru soukromí respektovalo. Nález US zároveň upozorňuje, že právo na soukromí neplatí absolutně, jelikož „respektování soukromého života musí zahrnovat do určité míry právo na vytváření a rozvíjení vztahů s dalšími lidskými bytostmi.“

³³ Český občanský zákoník (2023) uvádí v oddílu 6, který se týká osobnosti člověka, že zachytit jakýmkoliv způsobem podobu člověka tak, aby podle zobrazení bylo možné určit jeho totožnost, je možné jen s jeho svolením (par. 84), že rozšiřovat podobu člověka je možné jen s jeho svolením (par. 85) a že nikdo nesmí zasáhnout do soukromí jiného, nemá-li k tomu zákonný důvod (par. 86).

sbírají naše osobní údaje a soukromé informace. Dlužno dodat, že tomuto velmi dynamickému vývoji právo v podstatě pouze přihlíží, anebo postupuje v jakémsi druhém sledu a se značným zpožděním řeší alespoň ty největší excesy.³⁴

Další právní expert Zdeněk Kühn v rozpravě o ochraně soukromí v internetové době upozorňuje na aspekt času, který hraje významnou roli mezilidských a společenských vztazích, a tedy i v právním myšlení (např. délka trestu nebo čas osvědčit nápravu vzhledem ke společenské rehabilitaci). V souvislosti s rozvahou o ochraně soukromí se však jako významný jeví fakt, že digitální prostor je spíš prostorem trvalosti než plynutí času, tedy že „internet nezapomíná³⁵“. Stopy v digitálním prostředí jsou permanentní a trvalé a v určitém smyslu ruší samotný pojem časovosti.

„Skutečnost, že někdo podepsal nějakou petici, natočil pornofilm či zbil svého spolužáka, v něm (internetu) zůstává navěky. Navěky v něm ostatně zůstává i onen pornofilm, pokud jej již někdo na internet umístil.³⁶“

Ochrana soukromí v době digitální strukturální proměny veřejnosti tedy předpokládá „právo kontrolovat fakta o svém vlastním životě³⁷“. Právo na soukromí v zemích EU od roku 2016 vymezuje Obecné nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR). V souvislosti s digitálními technologiemi se hovoří o „právu být zapomenut“, případně „právu být ponechán sobě samému³⁸“, přičemž sociální komunikace, v níž po sobě uživatelé dokonale zahradí stopy, je v prostředí sociálních sítí a moderních metod analýzy dat prakticky nemožná. Znovu připomeňme maximu digitálních technologií, že ty nejdůmyslnější se vpletou do struktury každodenního života, až jsou od ní k nerozeznání³⁹. Při užívání internetových služeb za sebou uživatel zanechává stopy, kde dokáží algoritmy provozovatelů přechít se značnou přesností některé charakteristiky uživatelů, např. sexuální orientaci, etnicitu, náboženskou příslušnost, osobnostní rysy, inteligenci míru spokojenosti, nebo užívání návykových látek a věk. V „paměti“ digitálního prostoru zůstává historie internetového vyhledávání, interakce

³⁴ ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): Právo na soukromí. Masarykova univerzita, Brno, 2011, s. 7.

³⁵ KÜHN, Zdeněk: *Ochrana soukromí v internetové době*. In ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): Právo na soukromí. Masarykova univerzita, Brno, 2011, s. 110-118.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ SCHAUER, Frederick: *Internet Privacy and the Public-Private Distinction*. Jurimetrics, roč. 38, č. 4 (1998), s. 556. <https://www.jstor.org/stable/29762570> [20. 5. 2023]

³⁸ FILIP, Jan: Úvodní poznámky k problematice práva na soukromí. In ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): Právo na soukromí. Masarykova univerzita, Brno, 2011 s. 18.

³⁹ Citováno v úvodu práce. Jak v roce 1991 předpověděl Mark Weiser, jeden z vizionářů digitální proměny, ve své esejí *The Computer for the 21st Century*, „nejdůmyslnější technologie jsou ty, které zmizí. Vpletou se do struktury každodenního života, až jsou od ní k nerozeznání. <https://www.ics.uci.edu/~corps/phaseii/Weiser-Computer21stCentury-SciAm.pdf> [20. 5. 2023]

s ostatními uživateli, cesty, platby i záliby. Používání internetových aplikací je v souladu s opatřeními GDPR vázáno na informovaný souhlas s použitím tzv. cookies, tedy krátkých textových informací vysílaných do uživatelského prohlížeče. Aplikace práva na soukromí tedy vyplývá z faktu, že o porušení soukromí uživatele vlastně rozhoduje míra soukromí, které si uživatel zvolí svou vlastní praxí jako informační sebeurčení.

Digitální technologie prorůstající ve smyslu popsaném v 70. letech vizionářem Weiserem stále hlouběji do rozmanitých sfér života, v kombinaci s neprůhledností a anonymitou systémů, které se zmocňují soukromí, mohou být zdrojem frustrace, jak ji formuluje například již zmíněná socioložka Shoshana Zuboffová, v reakci na proklamace technologů emotivně formulovanými otázkami:

„Budou-li informace proudit ‚přímo do našich očí a uší‘ a ‚hranice jednotlivce budou velmi rozmazané‘, kdo pak bude mít k těmto informacím přístup? Co když nechci, aby můj život proudil vašimi smysly? Kdo má informace? Kdo rozhoduje? Kdo rozhoduje o tom, kdo rozhoduje? Odpovědi na tyto otázky se utápějí v hukotu stroje, který všechno neustále osvětluje, registruje, počítá, kontroluje a posuzuje⁴⁰.“

Zuboffová upozorňuje na výměnný obchod, který uzavírají uživatelé s provozovateli digitálních platform. Užívání je zdarma, platí se však soukromím.

„Soukromí je prý cena, kterou člověk musí zaplatit za bohatou odměnu v podobě informací, připojení a dalších digitálních statků, které dostává, kdy, kde a jak chce. Tato vysvětlení odvedla naši pozornost od radikální změny, jež přepsala pravidla kapitalismu a digitálního světa.“

„V širší společenské struktuře se soukromí nenarušuje, ale přerozděluje, protože rozhodovací práva týkající se soukromí si nárokuje kapitál dohledu. Lidé už nemohou rozhodovat, jak a co prozradí, a jejich práva se soustředí v oblasti kapitalismu dohledu. Tento nezbytný prvek nové logiky akumulace objevila korporace Google: ta musí uplatňovat práva brát si informace, na kterých závisí její úspěch⁴¹.“

Téma zneužívání informací ze soukromí uživatelů ve prospěch struktur „dohledového kapitalismu“ lze nahlédnout jinak, pokud opustíme „západní“ perspektivu digitální strukturální proměny v demokratických společnostech a státních zřízeních. Koncept osobního

⁴⁰ ZUBOFFOVÁ, Shoshana: Věk kapitalismu dohledu, s. 261.

⁴¹ Tamtéž, s. 73 a 114.

soukromí se totiž jeví jako do značné části kulturně podmíněný. V souvislosti s tzv. systémem sociálního kreditu, kterým Čína jako stát hodnotí prostřednictvím digitálního sledování obyvatel loajalitu svých obyvatel, se často připomíná, že nejběžnější slovo pro soukromí, používané v čínštině, se v tamních slovnících objevilo až v polovině 90. let minulého století⁴². Specifický vztah k soukromí však v případě Číny nelze považovat za jakousi národní specialitu. Technologie, umožňující rozeznávat tváře lidí ve veřejném prostoru, nebo dokonce přilby snímající činnost mozku, které mají reportovat aktivity dělníků přímo zaměstnavatelům⁴³, vytěžují data o soukromí osob způsobem, který by v demokratickém světě byl nemyslitelný. Na vztah mezi soukromím a mocí, resp. bezmocí, upozorňuje etička Onora O’Neilová. Její postřeh se týká hlavně západního, demokratického světa, zároveň však vystihuje, proč se totalitární systémy snaží si soukromí jednotlivců podmanit, nově za pomoci digitálních technologií.

„Někdy se tvrdí, že soukromí znamená moc. Což je možná přehnané tvrzení, či spíš je snadné vykládat ho mylně. Soukromí je nutné pro určitou míru bezpečí a může být zvláště důležité pro ty, kteří jsou bezmocní⁴⁴.“

Pocit bezmoci je u jednotlivců udržován neustálým zasahováním moci do soukromí. Tento postřeh, na rozdíl od kulturně podmíněného pojetí soukromí v rozličných kulturách, může mít obecnou platnost. Je zřejmé, že při uvažování o intervenci do lidského soukromí ze strany moci ve výsledku narážíme na nebezpečí manipulace.

1. Manipulace a otázka svobodné vůle

⁴² Tamtéž, s. 449. K tématu soukromí dále např. čínsko-americká novinářka Luisa Tam upozorňuje, že pro Číňany je koncept soukromí v západní podobě cizí. „Číňané mají jen málo pochopení pro osobní prostor nebo hranice. Většina dětí v Číně vyrůstá jen s nepatrným ponětím o osobním soukromí. Jako dospělí potom stejný postoj přenášejí na své děti. Mají za to, že čím méně soukromí dětem dovolí, tím větší moc si nad potomky udrží. Koncept soukromí tedy v posledku považují za odporující čínským tradicím. Více např.: TAM, L. *Why Privacy Is Alien Concept In Chinese Culture*. South China Morning Post, 2. 4. 2018. Online: <https://www.scmp.com/news/hong-kong/article/2139946/why-privacy-alien-concept-chinese-culture> [20. 5. 2023]

⁴³ Více k tématu např. v hongkongském deníku South China Morning Post v příspěvku, který byl ovšem uveřejněn před tím, než Čínská lidová republika upevnila svou kontrolu nad sdělovacími prostředky v Hong Kongu. CHEN, Stephen: *China is mining data directly from workers' brains on industrial scale*. <https://www.scmp.com/news/china/society/article/2143899/forget-facebook-leak-china-mining-data-directly-workers-brains> (29. 4. 2018) [20. 5. 2023]

⁴⁴ O’NEIL, Onora: *A Philosopher Looks at Communication*, s. 80.

Obecně lze manipulaci (z lat. *manus*, tedy ruka) zařadit zhruba do tří kategorií⁴⁵. Manipulaci lze charakterizovat jako vliv, který se snaží obejít rozumovou úvahu, do druhé patří různé formy podvodů a do třetí kategorie jsou řazeny manipulace jako způsoby nátlaku.

Téma manipulace a jejích morálních aspektů je předmětem samostatné rozsáhlé diskuze. Pokud jde o souvislost se soukromím a mocí, resp. bezmocností spojených s digitální proměnou veřejnosti, je jejím předmětem, vedle podvodů nebo záměrného klamání, zvláště uplatňování nepřímého nebo skrytého vlivu (tzv. *influencing*) nebo pošťuchování (tzv. *nudging*⁴⁶). Mocenské asymetrie jako je anonymita tvůrců pravidel digitálního prostředí umožňují uplatňovat vliv na osobní autonomii jednotlivců, případně jednat s nimi jako s věcmi, resp. nástroji k dosažení svých cílů.

Manipulaci lze v tomto smyslu definovat jako skrytý vliv, jehož přítomnosti si manipulovaný člověk není vědom a ani se o tomto vlivu nemůže jednoduše dozvědět⁴⁷.

V souvislosti s digitálními médii, zvláště sociálními sítěmi, se ve výzkumech objevují poznatky neuropsychologie. Lze rovněž usuzovat, že vědecké poznatky o fungování lidské psychiky a mozku slouží zisku provozovatelů digitálních platforem. V souvislosti s interakcemi na sociálních sítích je nejčastěji zmiňován hormon oxytocin, přezdíváný „hormon lásky“. Výzkumy prokázaly, že tento neurotransmitter doprovází jak pocit libosti, tak nelibosti ze sociální interakce, včetně zprostředkované na sociálních sítích. Lze dovodit a je to potvrzená praxe, že navození emocionálního stavu spojeného s působením oxytocinu je prostředkem marketingu udržet uživatele co nejdéle na sociálních platformách. Otázka svobodné vůle v souvislosti se subtilní manipulací k závislosti na digitálním prostředí zvláště u zranitelnější části uživatelů zde nabývá konkrétní podoby⁴⁸.

Uspokojivý pocit přicházející s kladnými reakcemi („lajky“, srdíčka etc.) v digitálním prostoru vychází rovněž z tvorby hormonu dopaminu. V souvislosti s pocitem uspokojení

⁴⁵ NOGGLE, Robert. *The Ethics of Manipulation*. In ZALTA, E. (ed): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University, 2022. <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/ethics-manipulation/>> [20. 5. 2023]

⁴⁶ Koncept „pošťuchování“ (nudging) jako nepřímého vlivu pojmenovali právní teoretik Cass Sunstein a ekonom Richard Thaler coby vliv nepatrných, nenásilných zásahů do lidského rozhodování. Některá pošťouchnutí mají podobu vysvětlivek umožňujících poučenější rozhodnutí. Problematický je však i v takovém případě, jako je např. kampaň proti kouření, za nošení cyklistických přileb nebo zdravější jídelníček, samotný způsob výběru a prezentace informací, který sám o sobě může být manipulativní. Otázka, zda k dobrým cílům někdy směřují manipulativní prostředky, je součástí probíhající debaty. Viz např. THALER, Richard H., SUNSTEIN, Cass, R.: *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, 2008.

⁴⁷ SUSER, Daniel, ROESSLER, Beate, *Online Manipulation: Hidden Influences in a Digital World*. Georgetown Law Technology Review roč. 23, č. 4.

⁴⁸ Srov. např. FTOREK, Jozef. *Manipulace a propaganda na pozadí současné informační války*. Praha: Grada, 2017, dále např. SVOBODOVÁ, Jindřiška. *Manipulace a argumentace v politickém a mediálním diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016, příp. WRÓBEL, Alina, KOKY, Filip. *Výchova a manipulace: podstata manipulace, mechanismy a proces, vynucování a násilí, propaganda*. Praha: Grada, 2008.

(štěstí), který vzniká v souvislosti se závislostmi, se mluví o „laciném dopaminu“. Je přirozené, že si člověk snaží takový pocit znovu navodit, případně po častém opakování ještě zesílený. Sdílení obsahu, který vyvolá silnou reakci, většinou šokujícím nebo iritujícím obsahem, není příznakem intelektového deficitu nebo lenosti ověřovat pravdivost obsahu; důvodem může být závislost na reakcích ostatních uživatelů⁴⁹. Stimulace dopaminem je považována za varovný příznak závislosti, které v uživatelích mohou vyvolávat digitální technologie⁵⁰. V souvislosti se sledováním videí na You Tube nebo TikToku se v odborných textech často popisuje stav podobný hypnóze. Právě ta bývá připisovaná příčinou masivního vzestupu popularity sítě TikTok⁵¹.

Z hlediska křesťanské sociální etiky a sociální nauky církve je v souvislosti s manipulací důležité zmínit setrvalý a silný důraz na ochranu sociálně, ekonomicky či kulturně znevýhodněných a slabších. V souvislosti s biblickými texty se o manipulaci dá uvažovat jako o překročení limitů ve vztahu, zneužití moci a chybějícího respektu k autonomii a identitě druhého. Bůh, který skrze proroka Izaiáše vyhlašuje Izraeli „Já jsem Hospodin, slávy jinému nedám⁵²“, zjevuje, že se nedá manipulovat, zvěcnit jako talisman, ochočit protislužbou jako bůžek a nelze jej k vlastnímu prospěchu přivolat pomocí čarování. Opakovaně se zdůrazňuje nepřijatelnost lsti, falše, podvodu a klamu, které se Hospodinu „hnusí⁵³“. Boží transcendence je zárukou nedotknutelnosti důstojnosti a nemanipulovatelnosti člověka.

Epistemické a morální nároky na pravdu proti lži, klamu či falši můžeme teologicky opřít o příkázání desatera (Ex 34,28, Dt 4,13; Dt 10,4), označující ve vyprávění vznik teokratické smlouvy mezi Hospodinem a jeho lidem. V biblických textech se za lež považuje úmyslné tvrzení něčeho nepravdivého s cílem oklamat⁵⁴. Bibličtí pisatelé považují za obzvláště těžké případy účelovou lež, která vede k podvodu, nebo má způsobit protiprávní odsouzení, případně falešné proroctví. V prorockém pojetí je lež konkrétním projevem principu zla (Oz

⁴⁹ Sdílení nepravdivých nebo šokujících informací podle studií nemusí nutně souviset ani tak s osobními náklonnostmi či předsudky, jako spíš s potřebou reakce okolí a snahou upoutat pozornost. K tématu např. poznamenává český psychiatr a psychoanalytický terapeut David Holub, že může jít rovněž o úzkostnou reakci na internetové „zaplavení syrovými, pudovými obsahy, které zrcadlí nás samotné“. In VIZINA, P. *Komu nebo čemu vlastně věřit? Od epistemické úzkosti ke kultuře důvěry*. 20. 5. 2023. Příspěvek v době vzniku této práce přijat k uveřejnění v MKR Communio.

⁵⁰ K tématu viz například blog Harvardské univerzity *Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time* (HAYNES, Trevor) <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/> (1. 5. 2018) [20. 5. 2023]

⁵¹ Sociální platforma TikTok je předmětem zájmu nejen kvůli bezpečnostním rizikům spojeným s čínským provozovatelem, který je zodpovědný vládě komunistické Číny. Předmětem výzkumu je rychlý, klipový obsah konzumovaný převážně dětmi a dospívajícími a vliv na jejich kognitivní funkce a vývoj mozku.

⁵² Iz. 42,8.

⁵³ Př. 11, 1; 15, 26.

⁵⁴ Nový biblický slovník (ed. DOUGLAS J. D.), Návrat domů, Praha, 1996.

12,1). Lhaní poškozuje morální svědomí společenství (Př 19,22), neslučuje se s Božím charakterem (Nu 23,19). V novozákonním příběhu Ananiáše, který se svou manželkou Safirou lhal o výnosu z prodaného pole, a proto také oba zemřeli, říká apoštol Petr, že „nelhal lidem, ale Bohu“, zákaz lhaní či podvádění má tedy transcendentální zakotvení a platnost. Zároveň však bibličtí, resp. starozákonní pisatelé mají pochopení pro úskok, jde-li o vyšší cíl prosazení spravedlnosti. V takovém případě se např. k oklamání vražedného a prolhaného krále Achaba propůjčuje i duchovní svět (1. Kr 22,20-23). Spíš než lhaní ve prospěch spravedlivého cíle má zmíněná biblická pasáž blízko k jinému biblickému postřehu, že Bůh (tedy realita ve své nejzazší definici) se převrácenému jeví převráceně⁵⁵, což je postřeh spíše psychologického rázu, k němuž se v pasáži o kognitivních disonancích v kontextu sociálních sítí ještě vrátíme.

V klíčové biblické pasáži k úvaze o pravdě či pravdivosti se Pilát obrací na Ježíše, kterého přivedli do místodržitelského paláce v Jeruzalémě, s otázkou: „Co je pravda?“⁵⁶ Evangelium zde popisuje střet dvou pojetí pravd; hebrejského (*emuna*) coby existenciální jednotou toho, kým člověk ve svém transcendentním zakotvení je, co říká a jak jedná. Pro Piláta je helénistická pravda (*aletheia*) věc poznávání a diskuze. Ježíšovou odpovědí na otázku po pravdě zde není vítězství v disputaci, ale osobní svědectví pravdě, které vyústí v sebeobětování. Pasáž zároveň naznačuje, že ježíšovský příběh se nevyčerpává partikulárním pojetí pravdy. Hebrejská pravda jako „osobní ručení“ a intelektuální neskrytost řeckého myšlení se v něm pojí.

Nárok na osobní ručení a „vykazatelnost pravdivosti“ (*truth reportability*) se promítá do etických kodexů etablovaných médií, jeho dodržování zvláště v médiích tzv. veřejné služby, je zajišťováno několikastupňovými kontrolními mechanismy. BBC tedy v úvodu svého etického kodexu zmiňuje poslání „práce ve veřejném zájmu, která má sloužit všemu publiku jako zdroj nestranného, vysoce kvalitního a přehledného obsahu a služeb pro informace, vzdělávání a zábavu“⁵⁷. Veřejný zájem definuje kodex BBC jako „nestranné zpravodajství a informace, které mají lidem pomáhat k porozumění a ke vztahu k okolnímu světu“. Na rovině faktické správnosti platí jednoduchá pravidla, totiž ověřování faktů z několika zdrojů před reportování o sporech potom právníká zásada *audiator et altera pars*, tedy ať je slyšena i

⁵⁵ 2. Sam 22, 27 (kral.): „K sprostnému sprostně se ukazuješ, a s převráceným převráceně zacházíš.“

⁵⁶ Jan 18,37

⁵⁷ Editoriální politika BBC se řídí jasně definovanými vodítky. Viz BBC Editorial Guidelines <https://www.bbc.com/editorialguidelines/guidelines> [20. 5. 2023]

druhá strana. Kodex ČT⁵⁸ v tomto smyslu uvádí, že „Česká televize striktně rozlišuje mezi zprávou a hodnotícím soudem. Zprávou se rozumí skutkové tvrzení informující o určitém ději nebo stavu.“ Zpráva musí být podle kodexu založena na zjištěných a ověřených údajích.

„Česká televize smí odvysílat zprávu ověřenou alespoň ze dvou důvěryhodných a na sobě vzájemně nezávislých zdrojů, pouze v případě informací, které oficiálně zpřístupnily veřejné úřady a instituce, postačí jeden oficiální zdroj, není-li z okolností zřejmé, že jde o nepravdivé nebo nepřesné údaje. Pokud je v naléhavých případech pro nemožnost ověřit informaci u druhého zdroje a s ohledem na váhu veřejného zájmu, k němuž se zpráva vztahuje, výjimečně nezbytné odvysílat informaci pocházející pouze z jednoho zdroje, musí na to být divák upozorněn.⁵⁹“

Obdobný a podobně definovaný nárok vztahuje na fakticitu zpráv ve svém kodexu Český rozhlas.

„Český rozhlas smí odvysílat zprávu ověřenou alespoň ze dvou důvěryhodných a na sobě vzájemně nezávislých zdrojů, pouze v případě informací, které oficiálně zpřístupnily veřejné úřady a instituce, postačí jeden oficiální zdroj, není-li z okolností zřejmé, že jde o nepravdivé nebo nepřesné údaje.⁶⁰“

„Zamlčení důležité informace nebo potlačení jejího podstatného aspektu je vždy hrubým porušením této povinnosti.⁶¹“

Pravdivost se nevyčerpává fakticitou založenou na zjišťování a ověřování skutečnosti. Kodexy ČT i ČRo proto zmiňují například hodnotící soudy jako „vždy subjektivní, které nejsou ze své povahy podrobitelné důkazu pravdy,⁶²“ to však podle kodexu instituce nezbavuje povinnosti zařazovat do vysílání zpravodajských pořadů „jen takové hodnotící soudy, které jsou prezentovány čestně a bez klamavé manipulace s fakty, kterými má být hodnocení odůvodněno⁶³“. Pakliže názory nelze podrobit testu pravdy, musí existovat jiný způsob, jak zajistit jejich relevanci.

⁵⁸ Vnitřní chod a editoriaální rozvaha je v ČT definována kodexem, viz online: Kodex České televize, <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicistice/> [20. 5. 2023]

⁵⁹ Viz tamtéž: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicistice/> [20. 5. 2023]

⁶⁰ Viz kodex další veřejnoprávní mediální instituce, Českého rozhlasu: <https://rada.rozhlas.cz/kodex-ceskeho-rozhlasu-772382> [20. 5. 2023]

⁶¹ tamtéž

⁶² Kodex ČT, bod 5.10., dále obdobně Kodex ČRo, bod 6.14.

⁶³ tamtéž

2. Krize zprostředkování a epistemická úzkost

Strukturální proměna veřejnosti přenesla do digitálního prostředí značnou část společenské rozpravy a komunikace. Možnosti decentralizovaného prostředí internetu se s jeho masovým rozšířením a dostupností ukázaly jako příležitost rozšířit „kulatý stůl“⁶⁴ veřejné rozpravy o umenšované či opomíjené hlasy. V souvislosti s digitální veřejnou sférou se zvláště v souvislosti se společenskými procesy hovoří o „epistemické krizi demokracie“⁶⁵, či „epistemické krizi v současných demokratických společnostech“⁶⁶, případně o selhání epistemické dělby práce⁶⁷. Selhání ve společenské dělbě epistemické práce vedlo během pandemie Covidu-19 k chaotickému nesouladu při vnímání situace a je rovněž popisováno jako epistemická krize⁶⁸.

Způsob, kterým v digitálním prostředí přijímáme nebo naopak odmítáme informace a mediální obsahy, je tedy založen nejen na rozumové úvaze, ale na vztahu důvěry vůči zdrojům, z nichž informace pocházejí. Úzkost je z definice nepříjemný emoční stav, jehož příčinu, na rozdíl od pocitu strachu, není možné přesně popsat. V konfrontaci poznání spojeného s digitálními technologiemi, jejichž vývoj a komplikovanost dalece předstihuje porozumění uživatelů, lze uvažovat o pocitu *epistemické úzkosti* ze světa, v němž často není jasné, kdo k nám mluví a jaké má záměry.

Pojem epistéme (z řeckého ἐπιστήμη) v souvislosti s lidským poznáváním, jeho vznikem, procesem či limity, se objevuje v psychologii a v sociologii při popisu *epistemické důvěry*, která umožňuje jednotlivci osvojit si znalosti prostřednictvím svého sociálního prostředí⁶⁹.

⁶⁴ VIZINA, P.. *Média jako dar. Relektura pastorální instrukce Communio et progressio*, in *Studia Theologica*, roč. 24, č. 4., s. 109-130.

⁶⁵ DAHLGREN, P., *Media, knowledge and trust: The deepening epistemic crisis of democracy in Communication and the Public Sphere in the Internet Age*, roč. 25, č. 1 (2018), s. 20–27.

⁶⁶ BENKLER, Y., FARIS R., ROBERTS, H.. *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*, vyd. Oxford University Press, Oxford 2018, s. 3-45.

⁶⁷ „Epistemickou prací“ se v sociologických teoriích označuje proces, v němž občanské a expertní vědění společně docházejí v rozhodovacích procesech k epistemickému zdůvodnění deliberativní demokracie. Dělbá práce v těchto rozhodovacích procesech je předpokladem sociálního smíru. V konkrétním případě například dělba epistemické práce oslabuje narativ o elitách kontrolujících pro vlastní prospěch společnost prostřednictvím opatření proti Covidu-19.

⁶⁸ ŠPECIÁN, P.. *Epistemology and the Pandemic: Lessons from an Epistemic Crisis*, in *A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 36, 2 (2022), s. 167-179

⁶⁹ LUYTEN, P., CAMPBELL, C., FONAGY, P.. *Reflections on the Contributions of Sidney J. Blatt: The Dialectical Needs for Autonomy, Relatedness, and the Emergence of Epistemic Trust*, in *Psychoanalytic Psychology* 36, 4 (2019) s. 328-334.

Jedna z definic pojmenovává epistemickou důvěru jako „ochotu jednotlivce považovat nové vědomosti za důvěryhodné a relevantní, a proto zařaditelné do života⁷⁰“.

Nedostatek tohoto druhu důvěry stojí podle odborníků za vznikem sociálních patologií. O symptomech epistemické nedůvěry lze v tomto smyslu uvažovat jako o epistemické úzkosti. Úzkost jako emoce zde má signální povahu a význam. Oznamuje příchod čehosi ohrožujícího, aniž by ale bylo zřejmé, zda jde v první řadě o nemožnost spolehnout se na vlastní dosavadní způsob poznávání, nebo spíše reakci na zaplavení pudovými obsahy lásky a nenávisti, které nezřízeně zrcadlí nás samotné, o zasažení proudem obrazů a myšlenek, nebo dokonce zda se jedná o úzkost ze zahlcení jednostrannou, polarizovanou, štěpící a nemoderovanou masou informací a vjemů.

Sociální sítě jsou svého druhu experimentem svědčícím o posunu vnímání rozdílu mezi veřejným a privátním, přičemž uživatelé se o své soukromí vyměnou za přístup k informacím a službám do určité míry připravují dobrovolně. Tato vědomá uživatelská rozhodnutí jsou však zároveň ovlivňována méně vědomými, nenaplněnými potřebami emoční zpětné vazby v podobě „lajků“, zrcadlení, touhy být vidět, vnímán, respektován, touhy po zmírnění pocitů samoty a opuštěnosti, nebo potřebou svobodného sdílení.

Podle studií nová digitální média ovlivnila samotnou řeč, přičemž nejde pouze o novotvary nebo anglicismy jako *hashtag*, *troll*, *meme* nebo *lajk* pro zdvižený palec. Řeč se podle jedné ze studií pod vlivem digitální komunikace proměňuje z literárního zpět k orálnímu modu⁷². Porozumět povaze technologií, které využíváme, tomu, jak proměňují komunikaci mezi lidmi, tedy jak proměňuje nás samotné, je bezpochyby stále složitější a může probouzet úzkost.

Existuje jistě možnost od komunikace prostřednictvím digitálního prostředí abstinovat, ovšem ze světa, jehož dění od vedení války po státní správu, šíření informací nebo placení v obchodě digitální technologie využívá, se nelze bezezbytku vyvázat. Technologicky vyspělá společnost se jeví zranitelná a křehká, náchylná ke zmatkům a otřesům. Realita, v níž se fyzické

⁷⁰ H. GRASSWICK, *Understanding Epistemic Trust Injustices and Their Harms*, in *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 84 (2018), s. 69-91.

⁷¹ P. LUYTEN, C. CAMPBELL, P. FONAGY: *Reflections on the Contribution of Sidney T. Blatt: The Dialectical Needs for Autonomy, Relatedness, and the Emergence of Epistemic Trust in Psychoanalytic Psychology* 36, 4 (2019) s. 328-334.

⁷² Podrobněji se proměně jazyka vlivem digitálního prostředí věnuje např. VESZELSZKI, A. *Digilect. The Impact of Infocommunication Technology on Language*. De Gruyter, Boston 2017.

proměňuje a splývá s virtuálním, klade na rozeznávání toho, co je v komunikaci pravdivé a správné, nové epistemické nároky.

Tázání, co je vlastně pravda a co lež, komu, čemu a z jakého zdroje vlastně věřit a jak poznat, nejsme-li klamáni a manipulováni, se dále rozšiřuje a stává komplexnějším příchodem AI (umělé inteligence) a strojového učení.

Symptomy epistemické úzkosti, z nichž přední je přesvědčení, že nikomu nelze věřit, neboť každý z účastníků veřejné komunikace má své skryté zájmy, jsou zároveň výzvou ke hledání možného terapeutického klíče, jenž by asociální jevy spojené s komunikací v digitálním světě dokázal odblokovat či zvrátit. Uvažování o digitální strukturální proměně veřejnosti se v kontextu křesťanského sociálního učení vede z pozice, která si cení komunikačních prostředků jako daru, který je možné za určitých podmínek používat tak, aby společnosti sloužil k prospěchu⁷³.

Nástinem jedné z možných terapií jevu, který jsme pojmenovali epistemickou úzkostí, je objevování aristotelského pojmu „politické lásky“, který se jedním z pilířů křesťanské sociální nauky a klíčem k porozumění dialogu v obci (*polis*). Opakované biblické ujištění „láska překonává strach“⁷⁴ v tomto smyslu není ani tak výpovědí o síle emocí, jako spíš konkrétní a praktický program sociálního přátelství, jemuž papež František v textu *Fratelli tutti* věnuje celou 6. kapitulu. Zde je výrazem sociálního přátelství dialog, který není pouhou dvousměrnou konverzací, ale náročným lidským úvazkem při společném hledání pravdy⁷⁵.

„V pluralistické společnosti je dialog tou nejlepší cestou k poznání toho, čemu bychom měli vždycky přisvědčovat, co bychom měli vždy respektovat a co přesahuje pomíjivé konsenzu. Takový dialog musí obohacovat a osvěcovat jasné myšlení, racionální argumenty, různost perspektiv i přínos různých hledisek a oblastí poznání. Tento dialog nevyklučuje přesvědčení, že je možné dospět k určitým

⁷³ Srov. se základními tezemi instrukce *Communio et progressio* in VIZINA, P.: *Média jako dar*.

⁷⁴ Srov. 1. Jan 4, 18: „Láska nezná strach; dokonalá láska strach zahání, vždyť strach působí muka, a kdo se bojí, nedošel dokonalosti v lásce.“

⁷⁵ K etice dialogu načrtnuté v textu *Fratelli tutti* více např. in ČERVENKOVÁ, D., VIZINA, P.: *Faith Embodied in Attitudes: Ethics of Dialogue and Brotherhood of All People in the 'Document on Human Fraternity for World Peace and Living Together'* in Abu Dhabi and the Encyclical *Fratelli Tutti* in *AUC THEOLOGICA*, roč. 11, č. 1 (2021), s. 61–81.

základním pravdám, které je třeba vždy zastávat. Uznání existence určitých trvalých hodnot – i když není vždy snadné je rozpoznat – propůjčuje sociální etice spolehlivost a pevnost.“

Jako terapii na epistemickou úzkost z světa, v němž často není jasné, kdo k nám mluví a jaké má záměry, nabízí tato nová kultura porozumění soustavnou kultivaci a trpělivé, pozvolné budování vlastního habitu v prostředí digitální strukturální proměny veřejnosti. Proces *deintermediace*, v němž se uživatelé sociálních sítí stávají prostředníky, ručiteli za obsah sdělení a rovněž tvůrci mediálního obsahu, dává uživatelům příležitost podle vlastních sil a schopností pracovat na „opuštění imanence vlastních pocitů a rozumu“ směrem k nárokům otevřenosti vůči druhým v úsilí o hlubší konsenzus, který není založený na pouhém souhlasu s vlastními názory.

Epistemická krize zprostředkování vybízí k soustavnému budování kultury důvěry, tedy k vytváření vztahů zprostředkování a vykazování pravdivosti.

7 Subjektivismus a nový gnosticismus

V souvislosti s epistemickou krizí, resp. společenských inklinací, které k ní vedly, upozorňuje papež František dlouhodobě, když hovoří o nástupu nového gnosticizmu jako „víry uzavřené v subjektivismu“⁷⁶. Starověké myšlení gnostiků použili jako výkladový klíč k vzestupu parareligiozních hnutí v prostředí internetu rovněž autoři rozsáhlé studie o nejrozšířenějšímu konspiračnímu kultu QAnon, který v USA významně ovlivňuje politický a společenský život a zapsal se do paměti rovněž útokem příznivců Donalda Trumpa na budovu Kapitolu v lednu 2021^{77,78}.

⁷⁶ Tuto pasáž z dokumentu *Evangelii gaudium* rozvíjí papež František i v apoštolské exhortaci *Gaudete et exsultate*, (čl. 36), v níž jako příznak úpadku například to, že lidé mají ihned odpověď na každou otázku. Toto monologické myšlenkové nastavení, zastupující redukovanou komunikaci na sociálních sítích, analyzuje rovněž v textu encykliky *Fratelli tutti* z roku 2020.

⁷⁷ Kult konspiračních teorií tzv. QAnon se stal zvláště v USA významným prvkem, zasahujícím v politice až k výkonu prezidentského úřadu Donalda Trumpa. Zákulisní informace údajně vysokého státního úředníka (Q) o satanisticko-kabalistickém spiknutí elit, sdělované prostřednictvím internetu, se staly součástí reálné politiky, včetně např. tzv. *Pizzagate*, kdy měli kanibalističtí pedofilové z amerického establishmentu ve sklepení pizzerie ve Washingtonu D.C. držet ve sklepě unesené děti. Tato teorie měla kriminální dohru naposledy při útoku příznivců Donalda Trumpa na Bílý dům 6. 6. 2021.

⁷⁸ Popularita a šíření konspiračních teorií po internetu jako nové formy starověkého gnosticizmu si všímají i publicistické texty např. *On The Media: The Ancient Heresy that Helps Us Understand QAnon* (23. 11. 2020), <https://www.wnycstudios.org/podcasts/otm/episodes/ancient-heresy-helps-us-understand-qanon-extended-version> [1.4. 2023].

Toto myšlenkové nastavení, které je výsledkem zesvětštění a důrazu na individualitu jednotlivce, pojmenoval papež František v apoštolské exhortaci *Evangelii gaudium* (2013) jako novou podobu gnosticizmu, nábožensko-filosofického učení pozdní antiky.

Gnosticizmem nové doby se míní přesvědčení, že pravda nemá „tělo“, není zprostředkovaná osobním ručením, ale skrytá. Novodobý gnosticizmus, se svou dualitou poznání „bez Boha a bez těla“⁷⁹ a protikladností těla a ducha, je součástí Františkovy soustavné kritiky sekulární, individualizované náboženskosti:

„Toto zesvětštění se může živit zejména dvěma způsoby, které jsou vzájemně hluboce propojeny. Jedním je kouzlo gnosticizmu, víry uzavřené v subjektivismu, ve kterém budí zájem určitá zkušenost nebo řada úsudků či poznatků, jež jsou považovány za schopné dát útěchu a osvětit, ale v němž subjekt zůstává uzavřen v imanenci svého rozumu či svých citů“⁸⁰.

K informacím, které se digitálním prostředím šíří bez „těla“ osobního ručení a působí reálnou škodu, se papež František vrací v sociální encyklice *Fratelli tutti* (2020) v úvahách o bratrství lidí a sociálním přátelství, při popisu digitální komunikace: „Sociální agrese nachází v mobilních zařízeních a počítačích prostor k rozpínavosti, jaký nemá obdoby. To umožnilo, že ideologie odložily veškerý stud.“⁸¹ Spolu s teoretiky médií si všímá epistemické krize, bránící společnosti odlišit realitu od fikčních narativů, podsouvaných kvůli politickému, ekonomickému nebo náboženskému prospěchu. Papežovým tématem je „autenticita mezilidských vztahů“⁸². Rozvoji této autenticity brání redukce těchto vztahů na kontakty prostřednictvím sociálních sítí:

„Postrádají fyzická gesta, výrazy tváře, okamžiky mlčení, řeč těla a také vůně, třes rukou, zčervenání a zpocení, které k nám hovoří a jsou součástí naší lidské komunikace. Digitální vztahy, které nevyžadují pozvolné a postupné utváření přátelství, stálou interakci nebo budování společného postoje, který zraje postupem času, mají jen zdání společenskosti.“⁸³

Komunikace zúžená na sociální sítě jako výkladový klíč k realitě, způsobuje společenskou a politickou fragmentaci: „Digitální propojitelnost nestačí na to, aby budovala mosty. Není schopna spojovat lidstvo,“⁸⁴ všímá si encyklika *Fratelli tutti*. Zdůrazněný fyzický aspekt

⁷⁹ Srov. Papež František, *Gaudete et exsultate*, čl. 37.

⁸⁰ Papež František, *Evangelii gaudium*, čl. 94.

⁸¹ Papež František, *Fratelli tutti*, čl. 45.

⁸² Papež František, Posynodní apoštolská exhortace *Christus vivit* (25. března 2019), čl. 88.

⁸³ Papež František, *Fratelli tutti*, čl. 43.

⁸⁴ Tamtéž, čl. 43.

mezilidské komunikace je odkazem k osobnímu ručení a ke skutečnému dialogu, který dává zprostředkujícím výpovědím o realitě povahu svědectví⁸⁵.

Povolání k dialogickému vztahu a pěstování sociálního přátelství je v kontextu sociálních sítí úvazkem praktického rázu a konkrétních kroků. Varování před „novým gnosticismem“, jak je čteme v dokumentech papeže Františka, je spojeno s výstrahou před kulturou temných podezření a pomluv, kulturou nedůvěry, anonymizovanou a monologickou, nabízející instantní odpovědi, bez „těla“ a tváře konkrétních svědectví pravdě.

Mediamorfóza a etické aspekty digitální proměny

1. Média jako transcendentní iluze podle Luhmanna

K pochopení etických a sociální výzev spojených s proměnou médií může přispět významná přednáška z přelomové doby začátku rozšíření internetu. Německý sociolog a filosof Niklas Luhmann ji nazval *Realita masmédií* a pronesl ji roku 1994 v Akademii věd v Düsseldorfu. Luhmannovy úvahy předznamenávají přicházející digitální proměnu. Média podle něj realitu nepopisují, ale konstruují. „Samotné sdělování ještě komunikaci nekonstituuje. ... O realitě masmédií lze však hovořit ještě v dalším v dalším smyslu, totiž ve smyslu toho, co se jejich prostřednictvím pro druhé jeví jako realita. Řečeno Kantovou terminologií: masmédiá tvoří transcendentální iluzi.“⁸⁶

Zjednodušeně, média stále méně připomínají obraz kulatý stůl (zminěný v sociální nauce církve), kde na spravedlnost a férovost veřejné debaty dohlížení mediální profesionálové. „Abychom dospěli k pochopení masmédií, musíme pozorovat jejich pozorování,“ tvrdí Luhmann. Upozorňuje, že součástí rovnice jsou představy a mentální nastavení těch, kdo debatu u kulatého stolu moderují a strukturují. „Masmédia sice vytvářejí realitu, nikoliv však takovou realitu, která nutně vyjadřuje konsensus.“⁸⁷, připomíná Luhmann. Postřeh o spolu-vytváření reality předznamenává proměnu, kdy média spíš, než stůl připomínají opravdové sítě, v němž je konstruktérem reality prostřednictvím sdíleného obsahu každý z uživatelů. Luhmann vybízí, abychom si jako účastníci komunikace všimli toho, kdo a jak realitu prostřednictvím médií konstruuje. „Systém nepovažuje svět za předmět, ale za horizont ve fenomenologickém smyslu. Čili za nedosažitelný, a tedy proto nezbývá žádná jiná možnost

⁸⁵ Tamtéž, čl. 50.

⁸⁶ LUHMANN, N.. *Realita masmédií*, Praha: Academia, 2014, s. 13.

⁸⁷ Tamtéž, s. 109.

než realitu konstruovat a eventuálně pozorovat pozorovatele, jak realitu konstruují,“ popisuje Luhmann.

Proměnu médií, popsanou Luhmannem, domýšlí polský sociolog médií Karol Jakubowicz. Znamená podle něj zpochybnění samotného dosavadního konceptu médií. Nová média, mezi nimi zvláště elektronická, se podle něj z masových změnila na individualizovaná a interaktivní, tedy neslouží pouze ke sdělení. „Vezmeme-li v úvahu proces deintermediace, pak je ohrožen i samotný pojem ‚médiu‘“, píše Jakubowicz.

2. Deintermediace podle Jakubowicze

Teoretik médií Karol Jakubowicz či filosofka a etička Onora O’Neilová v souvislosti se změnami, které nastaly s převahou digitálních médií, používají termín *deintermediace*⁸⁸. Upozorňují na „vyřazení tradičních zprostředkovacích struktur s jejich zákonnými, regulačními a profesními standardy, které umožňovaly odlišit fakta od fikce a zprávy od propagandy, autory od plagiátorů⁸⁹. Ztížená orientace v hierarchicky nahodilém a nestrukturovaném terénu digitálních médií zvýraznila epistemickou potřebu kritického rozlišování a ustavení nových vztahů důvěry ke zdrojům informací. Úzkost, apatie či dokonce rezignace na přístup k relevantním a pravdivým informacím ovlivňují politické procesy a mají vliv na bezpečnost i zdraví společnosti⁹⁰. Studie ukazují, že rizikem je všeobecná nedůvěra ve společnosti⁹². Jako společnost se budeme tedy např. nutně zabývat otázkou, zda státem podporované instituce, případně přímo instituce státu, mohou suplovat tradiční roli mediátora, tedy zprostředkovatelskou strukturu, která vývojem médií během tzv. *konvergence a*

⁸⁸ Mediamorfózou je označován proces, kdy tradiční média (tisk, rozhlas, televize) *morfuji* s digitálními. Viz JAKUBOWICZ, K.. *Nová ekologie médií. Konvergence a mediamorfóza*, Zlín 2013, s. 55.

⁸⁹ O. O’NEIL, *A Philosopher Looks At Digital Communication*, s. 40.

⁹⁰ In STEM: *Velká část občanů uvěřila předvolebním útokům na konspiračních serverech, ukazuje nový průzkum* (15.12. 2021). Podle tiskové zprávy STEM z prosince 2021 „celých 46 % občanů věří alespoň jednomu z vymyšlených politických útoků, které nabízely v posledních měsících před volbami tzv. konspirační servery“. <https://www.stem.cz/velka-cast-obcanu-uverila-predvolebnim-utokum-na-konspiracnich-serverech-ukazuje-novy-pruzkum/#more-6896> [1. 4. 2023].

⁹¹ „Pandemie covidu-19 se stala pro konspirační teorie živou vodou. Začala se objevovat všemožná nesmyslná tvrzení, která se nejen zásluhou sociálních sítí šířila snad rychleji než nemoc sama. Zatímco ještě před nedávnem konspirační teorie budily zpravidla úsměvy či maximálně zdvižené obočí, dnes je situace v podstatě alarmující. Podle šetření Ústavu empirických výzkumů STEM z března 2021 věří 40 % Čechů v několik nebo mnoho konspirací ohledně covidu-19. Více než třetina Čechů se například domnívá, že česká vláda přehání rizika, aby mohla zneužít pandemii k ovládnutí občanů, nebo že tají vedlejší účinky očkování, nebo že nemocnice zveličují rizika, aby vydělaly peníze,“ píše se ve zprávě. Viz *Proč lidé věří konspiračním teoriím a jak tím ohrožují naši demokracii* (18.3. 2022), <https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/socialne-ekonomicke-vedy/Proc-lide-veri-konspiracnim-teoriim-a-jak-tim-ohrozuj-i-nasi-demokracii/> [1. 4. 2023].

⁹² tamtéž

*mediamorfózy*⁹³ (Jakubowicz) významně oslabila. Připomeňme Luhmannovo tvrzení, že média bez výjimky realitu nejen zprostředkovávají, ale i konstruují. Protože Luhmann vybízí, abychom si coby účastníci komunikace všimli toho, kdo a jak realitu prostřednictvím médií konstruuje⁹⁴. V tázání po rozdílu mezi informacemi a dezinformacemi tedy bude nutné zkoumat a vzít v úvahu strukturální změny, které nastaly digitální proměnou veřejnosti. Zdá se, že v rozlišení dezinformací je základní otázka „co je pravda?“. Není správné ji odbýt jako naivní nebo přežitou, tázání po pravdě v době digitální proměny veřejnosti však musí být komplexnější povahy, odrážet „širokou škálu etických a epistemických norem a standardů“⁹⁵. Ztížená orientace v hierarchicky nahodilém a nestructurovaném terénu digitálních médií zvýraznila epistemickou potřebu kritického rozlišování a ustavení nových vztahů důvěry ke zdrojům informací. Úzkost, apatie či dokonce rezignace na přístup k relevantním a pravdivým informacím ovlivňují politické procesy a mají vliv na bezpečnost i zdraví společnosti^{96,97}. Studie ukazují, že rizikem je všeobecná nedůvěra ve společnosti⁹⁸. Mediátor nebo zprostředkovatel už není privilegovaným strážcem a gate-keeperem veřejné debaty, roli mediátora v širším smyslu převzali všichni uživatelé digitálního prostoru, včetně morálních nároků, které se k ní váží.

3. Práva vyjádřit se a být slyšen, související povinnosti podle O’Neilové

V souvislosti s *deintermediací* a oslabením zprostředkovatelské, editorské role v tradičních médiích se stále častěji zdůrazňuje odlišnost svobody projevu (práva na vyjádření) od práva být veřejně slyšen. Zatímco první právo demokratická společnost v ideálním případě hájí, to druhé by měla podrobovat soustavné kritice a kontrole. Britská filosofka Onora O’Neilová

⁹³ Srov. JAKUBOWICZ, Karol: *Nová ekologie médií*, str. 55.

⁹⁴ Srov. LUHMANN, Niklas: *Realita masmédií*. Academia, Praha, 2014.

⁹⁵ O’NEIL, Onora: *A Philosopher Looks at Digital Communication*. Cambridge University Press, Cambridge, 2022. s. 56.

⁹⁶ In STEM: *Velká část občanů uvěřila předvolebním útokům na konspiračních serverech, ukazuje nový průzkum* (15.12. 2021). Podle tiskové zprávy STEM z prosince 2021 „celých 46 % občanů věří alespoň jednomu z vymyšlených politických útoků, které nabízely v posledních měsících před volbami tzv. konspirační servery“. <https://www.stem.cz/velka-cast-obcanu-uverila-predvolebnim-utokum-na-konspiracnich-serverech-ukazuje-novy-pruzkum/#more-6896> [1. 4. 2023].

⁹⁷ „Pandemie covidu-19 se stala pro konspirační teorie živou vodou. Začala se objevovat všemožná nesmyslná tvrzení, která se nejen zásluhou sociálních sítí šířila snad rychleji než nemoc sama. Zatímco ještě před nedávnem konspirační teorie budily zpravidla úsměvy či maximálně zdvižené obočí, dnes je situace v podstatě alarmující. Podle šetření Ústavu empirických výzkumů STEM z března 2021 věří 40 % Čechů v několik nebo mnoho konspiraací ohledně covidu-19. Více než třetina Čechů se například domnívá, že česká vláda přehání rizika, aby mohla zneužít pandemii k ovládnutí občanů, nebo že tají vedlejší účinky očkování, nebo že nemocnice zveličují rizika, aby vydělaly peníze,“ píše se ve zprávě. „Viz *Proč lidé věří konspiračním teoriím a jak tím ohrožují naši demokracii* (18.3. 2022), <https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/socialne-ekonomicke-vedy/Proc-lide-veri-konspiracnim-teoriim-a-jak-tim-ohrozuj-nasi-demokracii/> [1. 4. 2023].

⁹⁸ Tamtéž.

toto rozdělení práv doplňuje o odpovídající povinnosti. Tvrdí totiž, že v kontextu západního světa a specificky ve Velké Británii došlo v moderní historii k přenesení důrazu z etiky jednatelů k etice příjemce a tím pádem začala být považována za základní spíše lidská práva než povinnosti. Tezi podporuje argumenty z historie. Zjednodušeně, minimálně v kontextu evropské kultury byl do počátku 20. století jednoznačný důraz na povinnostech jednotlivce, včetně např. povinností vůči vlasti. Tragédie první světové války, v níž zahynula bezmála celá jedna generace národa, vedla k odmítnutí konceptu povinnosti, zejména související s patriotismem. Hrůzy další světové války podle O'Neilové ovšem znovu naléhavě připomněly důležitost etických norem. Jako normotvorná se ustanovila etika příjemce zažívajícího a snášejícího válečné útrapy, zkušenost lidí postižených utrpením války. O'Neilová má za to, že během válečných let tím způsobem došlo k přenesení důrazu z etiky jednatelů k etice příjemce a proto začala být považována za základní spíše práva než povinnosti. Pokud jde o povinnosti, byly podpořeny ty, které jsou spojené s kolektivními právy, zatímco povinnosti, které nemají souvislost s právy, byly odloženy stranou. Ve svém výkladu směřuje O'Neilová k diferencovanému pojetí etického rozvažování, připomíná vztah mezi rozličnými druhy práv a povinností. Úvaha ústí do kontextu současné komunikace.

„Pokud by všechny povinnosti byly spojeny s kolektivními právy, neměla by změna pohledu akcentující spíše příjemce než jednatel, velký praktický dopad. Tradiční etická rozprava zahrnovala mnohé povinnosti bez korespondujících práv. Jakmile začala být práva považována za fundamentální, byl tento druh povinností marginalizován či opomenut⁹⁹.“

O'Neilová dále rozlišuje druhy povinností. Tradičně se rozlišovaly dokonalé (*perfect*) povinnosti od nedokonalých (*imperfect*). Povinnosti označované jako *dokonalé* – dodržovat sliby, nelhat a nevydírat, a mnohé další – byly považovány právě za takové, protože nejsou odvozené z úvahy jednotlivce. Vyžadují jednání v kterékoliv relevantní situaci a nelze z nich učinit výjimku s ohledem na záměry jednatelů. *Nedokonalé* povinnosti, naproti tomu, ponechávají do určité míry na úvaze jednotlivce, jak bude v konkrétních situacích jednat. Protože se povinnosti spojené s právy dají společností vyžadovat, neodvíjejí se takové povinnosti od individuálního přesvědčení. Tím pádem se nutně jedná o *dokonalé povinnosti*.

Existují ovšem rovněž dokonalé povinnosti mající vliv na komunikaci, kterým chybí protějšek v podobě práv, a tedy nemohou být nárokovány druhými. Jde například o povinnosti jednotlivce vůči sobě samému, epistemické povinnosti, jako například povinnost naslouchat a

⁹⁹ Tamtéž, s. 63.

dávat pozor, povinnost svá tvrzení nepřehánět a mnohé další povinnosti, které mají vliv na komunikaci, jako jsou zdvořilost nebo slušnost. Jen málokdo, vysvětluje O’Neilová, by tyto nároky považoval za volitelné, ovšem ačkoliv se neodvíjejí od individuální volby, nejsou nárokovatelné a nejsou spojeny s odpovídajícími právy.

Upřednostnění práv před povinnostmi mělo hluboké důsledky na etiku komunikace, ignorují se tím jak nedokonalé povinnosti (tedy neúplné, závislé na volbě a úsudku), tak dokonalé povinnosti bez odpovídajících práv.

V každodenních etických diskuzích je toto rozlišování mezi druhy povinností jen málokdy zmíněno, přestože je stále zřejmé a zajímavé. Důvod, proč upadly v zapomnění, jak se zdá z větší části spočívá v tom, že se ustálil pohled na normy a standardy etiky z perspektivy práv spíše než povinností, tedy spíše z perspektivy recipienta (či konkrétněji ze strany jeho nároku) než jednajícího. Jakmile se klasická otázka jednajícího „Co mám (máme) dělat?“ nahradila recipientským dotazem „Co jsou má práva?“ (nebo ještě širěji „Nač mám nárok?“ nebo „Co bych měl dostat?“) začaly být povinnosti bez odpovídajících marginalizovány a přehlíženy. Považujeme-li za základní spíše práva než povinnosti, zužuje se náš pohled na etické nároky, což má na etiku komunikace výrazný dopad¹⁰⁰.

Nerovnosti mezi koncepty lidských práv a povinností vede v oblasti komunikace ke zdůrazňování práv na úkor zodpovědnosti. Epistemické povinnosti naslouchání, pozornosti, zdvořilosti či slušnosti jsou pro digitální strukturální proměnu veřejnosti klíčové jako součást lidské autonomie, nelze je zvnějšku vynutit.

Zmínili jsme, že etička Onora O’Neilová upozorňuje na „vyřazení tradičních zprostředkovacích struktur s jejich zákonnými, regulačními a profesními standardy, které umožňovaly odlišit fakta od fikce a zprávy od propagandy, autory od plagiátorů.“¹⁰¹ Jde o výsledek přímého spojení původců a recipientů mediálních obsahů. Digitální technologie umožňují široké sdílení ve prospěch příjemců, ovšem za určitou cenu. Komunikace je eticky defektní, připomíná O’Neilová, pokud porušuje omezení pro lhaní, podvod, manipulaci, zastrasování, plagiátorství, nebo porušuje soukromí nebo intimitu. Epistemické a morální nároky na pravdu proti lži, klamu či falši se ovšem nevyčerpávají důrazem na faktickou

¹⁰⁰ O’NEIL, O.: *A Philosopher Looks at Communication*, s. 63-64.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 40.

správnost sdělovaného obsahu. Etickému zvažování je třeba podrobit samotný proces komunikace s možnostmi v digitální éře.

4. Asymetrie znalostmi a moci podle Zuboffové

„Kapitalismus dohledu“, tedy termín, s nímž přišla Shoshana Zuboffová, označuje spíše určitý kulturní vzorec než technologické fungování. Digitální technologie umožňují fungování podle tohoto vzorce. Patří k němu například, že jsou posbíraná uživatelská data internetu považovaná za volnou surovinu, nesouvisející se soukromím. Znamená to tedy, že se soukromí člověka v doposud nebyvalé míře stává komoditou.

„Prvním problémem pro jeho pochopení je to, že si kapitalismus dohledu pleteme s technologiemi, které využívá. Kapitalismus dohledu však není technologie; je to logika, která technologiemi prostupuje a využívá je v praxi. Kapitalismus dohledu je tržní forma, která je mimo digitální prostředí nepředstavitelná, není však totéž co ‚digitální technologie‘.¹⁰²“

V souvislosti s digitálním prostředím vznikají asymetrie mezi uživateli a poskytovateli digitálního prostoru, mezi znalostmi a mocí.¹⁰³ Vznik nového typu nerovnosti souvisí v ekonomickém ohledu s *behaviorálním přebytkem*, který je pro internetové platformy zdrojem zisku. Behaviorálním přebytkem jsou myšlena data o chování uživatelů sítí, která nejsou zužitkována při vývoji a zlepšování produktů a služeb. Kritici této praxe namítají, že jednat s osobními daty jako soukromým majetkem je eticky problematické. „S nastolením obchodního modelu největších technologických společností dneška se zdrojovým materiálem stává lidská zkušenost získávaná prostřednictvím dat, zpracovávána pokročilou inteligencí, přetavena v nový typ produktu a následně obchodována na novém typu trhu,“ všimá si Zuboffová¹⁰⁴ a ptá se, co s našimi společnostmi udělá odevzdání kontroly nad naším chováním do rukou firem, o nichž nevíme téměř nic, zatímco ony o uživatelích téměř vše. Ve službách poskytovaných zdarma se v digitálním prostoru stává komoditou pozornost uživatelů a informace, které o sobě prozrazují svým chováním v digitálním světě. Změnu paradigmatu související s digitální strukturální proměnou veřejnosti ovšem nezapříčinily samotné digitální technologie.

V souvislosti s převažujícím myšlenkovým nastavením technologických inovátorů užívá Zuboffová ironické označení „digitální vševědoucnost“. Do zmíněného vzorce kultury

¹⁰² ZUBOFFOVÁ, Shoshana: *Kapitalismus dohledu*, s. 29.

¹⁰³ Tamtéž, s. 34.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 88.

dohledu se podle Zuboffové otiskly předpoklady tvůrců digitálních technologií i jejich, patrně nereflektovaná, přesvědčení. Například implicitní přesvědčení širší kultury datových vědců a technologických vývojářů v to, že technologický pokrok pohání samopohyb nevyhnutelnosti, nezávislý na politice, moci, trzích nebo vládách. Otázky autonomie jednotlivce, morálních úvah, rozhodování v oblastech politiky nebo práva, podle tohoto myšlenkového ustrojení najdou své odpovědi opět pouze prostřednictvím technologických řešení, všímá si Zuboffová¹⁰⁵.

Disproporce, na kterou autorka opakovaně upozorňuje, je deficit demokratické debaty, která se nevede o užití a povaze nástrojů proměňujících společnost. Zuboffová upozorňuje na nebývalou asymetrii znalostí mezi uživateli digitálního prostoru a těmi, kdo určují jeho pravidla, hovoří o privatizaci společenské dělby znalostí coby základní osy společenského řádu ve 21. století.

V souvislosti s kapitalismem dohledu Zuboffová upozorňuje na pohyb tohoto kulturního vzorce z internetového světa do fyzického, což je podle autorky důsledek soutěže o prediktivní produkty odhadující jistotu v lidském chování. Všechny aspekty lidské zkušenosti, popisuje autorka, jsou vydávány za suroviny s cílem vykreslit je jako behaviorální data.

Etickou výzvou a problémem k řešení je podle Zuboffové návrat rozhodovacích pravomocí nad technologiemi ovlivňující společnost samotné demokratické společnosti, pokud ovšem nebudeme zkoumané zásadní problémy související s technologickými a ekonomickými silami považovat pouze za abstrakce mimo náš dosah.

5. Demokratická disproporce digitálního prostředí podle Bowlese a Bridlea

Na etický deficit, související s vývojem technologií, upozorňuje podobně jako Zuboffová britský etik a designér Cennydd Bowles. Základním tématem je pro Bowlese nutnost společensky reflektovat technologie, které zrcadlí předpoklady svých tvůrců více než širší shodu na jejich fungování.

„Nové technologie v sobě nesou etické otisky svých tvůrců, nikoliv širší společnosti. Vzhledem k tomu, jak silně utvářejí moderní kulturu, to znamená, že technologové mají na společenské normy významný vliv: etická rozhodnutí, jež by měla být demokratická, jsou pak technokratická¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 261

¹⁰⁶ BOWLES, C., *Etika budoucnosti*, s. 31

Náskok technologie před etickou reflexí a deficit *vykazatelnosti pravdivosti*¹⁰⁷, o nichž píše Bowles v souvislosti s demokratičností rozhodování, znamená fungování technologií, jakými jsou např. algoritmy sociálních sítí, na principu tzv. černé skříňky (black box). Tímto termínem se ve vědě označuje systém nebo objekt, jehož výstupem jsou informace, ale o vnitřních procesech samotné skříňky uživatelé informace nemají.

Ukázalo se, že rychlost technologického vývoje předstihla etickou rozvahu nad problematickými otázkami¹⁰⁸. Jako hlavní překážka reflexe se jeví přesvědčení, že prostředí a nástroje digitální komunikace jsou samy o sobě morálně neutrální. Je však nezpochybnitelné, že samotné digitální prostředí, které stále více prostupuje naše životy¹⁰⁹, není hodnotově neutrálním polem.

Britský esejista a etik James Bridle poznamenává, že technologie „zrychlují a zesilují vše lidské“, stále silněji přetvářejí kulturní prostor člověka, ba dokonce mění porozumění člověka sama sobě¹¹⁰. Technologie jsou projekčním plátnem, na něž si promítáme své vlastní vědění, předpoklady a předsudky. „Google si dal za cíl vytvořit rejstřík celého lidského vědění, a stal se jeho zdrojem a arbitrem – nyní je tím, co si lidé ve skutečnosti myslí. Facebook si dal za cíl zmapovat mezilidské vazby, vytvořit „sociální graf“, a stal se jejich platformou nezvratně utvářející společenské vztahy,¹¹¹“ uvažuje Bridle. Jedením z předpokladů, které se propsaly do designu digitálních technologií v komunikaci, je primární orientace majitelů platform sociální komunikace na zisk. Sociální sítě a jejich algoritmy, manipulující způsob, jak a komu je sdílený obsah nabízen, jsou samy o sobě nástroji amplifikujícími emočně poutavý, většinou popuzující nebo agresivní obsah. V prostředí sociálních sítí jsou komoditou samotní uživatelé, sběr stále detailnějších dat o jejich chování umožňuje behaviorální predikce, a tedy přesné cílení reklamy, včetně politického marketingu.

6 Extenzivní vývoj AI jako sociální a etická výzva

¹⁰⁷ *Vykazatelnost pravdivosti* je termín, kterým zvláště německojazyčná oblast označuje důvěru v mediální obsah spojenou s jeho zprostředkováním

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/5304/umfrage/wahrheitsgemaesse-berichterstattung-von-journalisten/>
¹⁰⁸ „Technologové se naučili nejprve budovat a teprve pak se ptát,“ všimá si britský designér a etik Cennydd Bowles. Podle autora již samotní technologové zpochybňují legitimitu a míru svého vlivu na společnost, což je hlavní teze studie. Viz C. BOWLES, *Etika budoucnosti*, Praha, 2021.

¹⁰⁹ „Neviditelnost“ jako kýženu vlastnost digitálních technologií připomíná filosofka a socioložka Shoshana Zuboffová. ZUBOFFOVÁ, S., *Věk kapitalismu dohledu*, Praha 2022, s. 236.

¹¹⁰ BRIDLE, J., *Temné zírky*. Host: Brno 2020, s. 54.

¹¹¹ Tamtéž.

Postup vývoje strojového učení velkých jazykových modelů a obrazových generátorů (tzv. *umělá inteligence*) je radikální sociální a etickou výzvou. Možné je například napodobit projev konkrétního člověka, že je nápodoba řeči konkrétního člověka smysly nerozeznatelná, smyslově nerozpoznatelné jsou „fotografie“ fiktivních událostí, jak je vygenerovala AI. Příkladem mohou být například virální podobizny papeže Františka generované AI. Realisticky působící obrazy pontifika ve sportovním oblečení, prakticky nerozpoznatelné od fotografií, jsou zdrojem obav, zda lze stále považovat médium fotografie za relevantní smyslový / kognitivní důkaz¹¹².

Téma AI a strojového učení je s oblastí komunikace a médií spojeno pouze částečně, jako obsáhlý a nejrychleji se vyvíjející projekt v oblasti digitálního světa si zasluhuje samostatné pojednání. Obavy z chybějícího etického rámce vyústily v petici, kterou podepsalo několik stovek předních badatelů, vývojářů a technologů v oblasti umělé inteligence¹¹³, žádající laboratoře vyvíjející nové GPT¹¹⁴ modely o nejméně šestiměsíční pozdržení práce. Moratorium by podle nich mělo sloužit k rozvaze, jak vývoj umělé inteligence usměrnit vzhledem k vážnému riziku, které podle odborníků představují pro společnost a lidstvo. Petice naznačuje, že mezi rizikové oblasti počítají odborníci rovněž komunikaci:

„V obecných schopnostech se současné systémy AI blíží lidským, musíme se tedy ptát: Měli bychom dovolit strojům, aby zahltily informační kanály propagandou a nepravdami?“¹¹⁵

Ještě pochmurnější varování uveřejnil v reakci na petici odborník považovaný za zakladatele oboru umělé inteligence *Eliezer Schlomo Yudkowsky*, vedoucí výzkumu ve středisku Machine Intelligence Research. Pokud by došlo k vytvoření superinteligence, upozorňuje Yudkowsky, za současných podmínek by to pro lidstvo znamenalo nejen ohrožení, ale brzy na to i zánik¹¹⁶. Emoční reakce na takové vyhlášení zakladatele oboru těžko může být jiná než úzkostná. Umělá inteligence (AI) a strojové učení, kterým se sama rozvíjí, je natolik nový fenomén, že

¹¹² Odborníci poukazují na skutečnost, že v lidských kognitivních schopnostech není rozeznat fotografii od obrázku vytvořeného umělou inteligencí. Jedním ze známých příkladů jsou například „snímky“ papeže Františka v bílé sportovní bundě, viz *Viral Image Of The Pope In A White Coat Was Faked With AI*, (29. 3. 2023), <https://www.deseret.com/2023/3/29/23661497/ai-pope-francis-balenciaga-coat-fake> [2. 4. 2023].

¹¹³ Viz petici uveřejněnou agenturou Associated Press: *Musk, scientists call for halt to AI race sparked by CHatGPT* (29.3. 2023), <https://apnews.com/article/artificial-intelligence-chatgpt-risks-petition-elon-musk-steve-wozniak-534f0298d6304687ed080a5119a69962>, [1. 4. 2023].

¹¹⁴ Zkratka pro *Generative Pre-trained Transformer*, tedy autoregresivní jazykový model, využívající strojové učení k tvorbě textů. V jistém smyslu jde tedy o stroj, který se dovede sám učit a rozšiřovat své porozumění.

¹¹⁵ Citát ze zmíněné petice žádající půlroční moratorium na vývoj AI, text dále např. zde: *Pause Giant AI Experiments: An Open Letter* (28. 3. 2023), <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/> [1. 4. 2023].

¹¹⁶ JUDKOWSKY, E.: *Pausing AI Developments Isn't Enough. We Need to Shut it All Down* (28.3. 2023), <https://time.com/6266923/ai-eliezer-yudkowsky-open-letter-not-enough/> [1. 4. 2023].

jej můžeme srovnávat pouze s obrazy ze sci-fi literatury a filmů, případně s představami o evoluční biologii, v pravém slova smyslu však nejde o porozumění. Epistemická úzkost se tedy rovněž týká „čtení“ nejasné budoucnosti ovlivněné digitálními technologiemi, rozvíjenými exponenciálním tempem.

Čtyři příklady digitální strukturální proměny

1. Epistemické standardy pravdy

Změnu, kterou přinesla digitalizace médií coby sdíleného prostoru pro výměnu informací, zkusme tedy alespoň z části postihnout čtyřmi případy současného dění, které se v globalizované internetové síti dotýkají Česka.

Počátkem roku 2023, kdy vznikl tento text, v Česku vznikl na popud vlády zákon, který by, zjednodušeně řečeno, zemi ochránil před dezinformacemi coby nástrojem hybridní války. Návrh zákona by měl doplnit „trestní zákoník o trestnou činnost vědomého a záměrného šíření dezinformací s cílem významně poškodit demokratický charakter státu či jeho klíčových bezpečnostních zájmů.“¹¹⁷ Stát se rozhodl šířitele dezinformací stíhat, odstříhnout weby od reklamy státních institucí nebo desítkami miliony korun podporovat nezávislá média, která se snaží na dezinformace poukazovat. V souvislosti s ruskou invazí na Ukrajinu v únoru 2022 bylo již na jaře toho roku zablokováno několik webů označované za dezinformační, často šířící oficiální propagandu Ruska. Internetové sdružení CZ.NIC sedm „vypnutých“ webů koncem května 2022 opět zpřístupnilo. K vypnutí tzv. dezinformačních webů tehdy vyzvala vláda v obecně formulovaném usnesení, šlo ovšem pouze o přechodné opatření, které nemá jednoznačnou oporu v platných zákonech. Připravovaný zákon má takovému opatření dát legální rámec. Tvůrci zákona vycházejí z předpokladu, že informační válka je součástí války hybridní a její cíl je v demokratické rozpravě působit chaos prostřednictvím zkreslených či lživých informací. Zákonodárci nejspíš ale narazí na otázku, jakým způsobem lze z právního hlediska dezinformace definovat. Z této základní definice by bylo možné vyvodit, jak se informace od dezinformací z hlediska zákona objektivně a průkazně liší. Jak bude policie podle zákona posuzovat např. rozdíl mezi omylem a záměrným klamem, tedy

¹¹⁷ *Deník N.: Vláda má plán pro boj s dezinformacemi, chce stíhat šířitele.*

<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/denik-n-vlada-ma-plan-pro-boj-s-dezinformacemi-chce-stihat-siritele/2303625> (27. 12. 2022) [20. 5. 2023] Vláda premiéra Petra Fialy původně zamýšlela, že mediálního manažera Michala Klímu, svého zmocněnce pro oblast dezinformací, pověří funkcí národního gestora, který by měl určovat, jak boj s dezinformacemi vest. V únoru 2023 však Klímu z funkce po rozpačitém výkonu a kontroverzních rozhodnutích vláda odvolala.

dezinformací a jak budou vypadat případné sankce. Vytvoření strategické komunikace státu v souvislosti s digitálním prostředím tedy nejspíš souvisí s otázkou po pravdě, pravdivosti či fakticitě sdělení.

Tedy jde o tázání spíše z oblasti epistemické teorie a etiky dialogu než právních teorií. Zákonná norma se nutně se bude rovněž zabývat kontextem, v němž se informace, resp. dezinformace objevují, kdy se dezinformace a šíření chaosu staly systémovým prvkem mocenských strategií. Text se proto bude zabývat vyřazením tradičních zprostředkovacích struktur s jejich zákonnými, regulačními a profesními standardy¹¹⁸

2 Právo vyjádřit se a právo být slyšen

Druhý příklad, související se změnou, které do společnosti vneslo digitální prostředí, je rovněž z Česka. Na právní rovině je jednoznačnější než chystaný pokus zachytit a označit dezinformace a postihnout je zákonem. V rekapitulaci roku 2022 uvedlo Nejvyšší státní zastupitelství, že za schvalování ruské agrese proti Ukrajině nebo za podporu současnému vedení Ruska na demonstracích a sociálních sítích státní zástupci obžalovali šest lidí a v pěti případech soudy rozhodly o potrestání podle paragrafu 405 trestního zákoníku (schvalování genocidy) a paragrafu 365 trestního zákoníku (schvalování trestného činu)¹¹⁹. Kromě srozumitelnějšího zákonného rámce než v předchozím uvedeném případě tažení proti dezinformacím odkazuje téma jednotlivců veřejně podporujících vojenskou agresi k tématice etické rozvahy jednotlivce v souvislosti s užíváním sociálních sítí.

Digitální strukturální proměna veřejnosti změnila konzumenty obsahu médií zároveň v producenty a distributory tohoto obsahu a jak tím radikálně proměnila asymetrický vztah mezi producenty mediálního obsahu a jejich publikem, jak jej známe z masových médií 20. století (Rheingold, 1996). Zatímco byla na počátku síla sociálních médií chápána jako schopnost spojovat uživatele a umožňovat jim koordinovat společné kroky dříve nevídanou rychlostí, v současných rozpravách o síle sociálních platforem vystřídala technooptimismus skepse. Decentralizovaný systém, který měl přinášet možnost vyjádření i pro neprivilegované a marginalizované, je terčem kritiky pro své mocenské zneužívání pro účely obchodu či propagandy.

¹¹⁸ Srov. O'NEIL, Onora: *A Philosopher Looks at Digital Communication*. Cambridge University Press, Cambridge, 2022.

¹¹⁹ Vesměs se v rozsudcích jednalo o nepodmíněné tresty, pokuty a uložení obecně prospěšných prací. Viz *Žalobci loni za schvalování ruské agrese obžalovali nejméně šest lidí*. <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/nsz-zalobci-loni-za-schvalovani-ruske-agrese-obzalovali-nejmene-sest-lidi/2304788> (3. 1. 2023) [1. 4. 2023].

3 Jak zisk určuje pravidla digitálního prostředí

Počátkem ledna 2023 vstoupila v Česku platnost novela autorského zákona. Zjednodušeně, měla narovnat vztah ekonomické nerovnosti mezi výrobcí mediálního obsahu (vydavateli) a platformami (např. Google nebo sociálními sítěmi Meta a Twitter) hlavně při příjmech z reklamy. Novela měla vydavatelům zjednat silnější vyjednávací pozici ve vztahu k platformám, od kterých budou vydavatelé nově moci vybírat licenční poplatky za náhledy zpráv ze svých internetových stránek¹²⁰. Novela zákona vychází ze stávající legislativy EU, českým specifickým je přísnější dodatek, prosazený zástupci jedné z parlamentních stran. České zákony totiž nově oproti evropské normě ukládají společnostem jako je Google nebo Meta (Facebook, Instagram) v případě porušení nového zákona tvrdší sankci až jedno procento z globálního ročního obrátu. Platformy zareagovaly na nový český zákon omezením náhledů zpráv. Společnost Google reagovala zrušením platformy News Showcase (Výběr zpráv Google), kde společnost publikovala obsah osmi tuzemských médií a platila za něj. Spor tuzemské jurisdikce s globálním hráčem sídlícím v USA má ve chvíli, kdy text vzniká, jediný výsledek. Platformy využívají výjimku pro sdílení „velmi krátkých úryvků“, umožňuje jim to směrnice, ze které vychází tuzemská novela. Zobrazovaný mediální obsah tuzemských vydavatelů pouze prostřednictvím titulku je na platformách méně atraktivní a patrně bude na stránky vydavatelů přivádět méně sledujících. Evropská regulace přitom vychází z předpokladu, že společnost Google má jako internetový hegemon vůči vydavatelům své povinnosti, firma Google proti přijetí evropské zákonné normy protestovala, pod tlakem antimonopolních úřadů jednotlivých zemí stále častěji přistupuje k jednání a uzavírá dohody. Odhlédnuto od podrobností, právní kauza je příležitostí prozkoumat témata spojená s asymetrií moci uživatelů a platform, jakou představuje Google, Twitter nebo Meta, totiž objevením behaviorálního přebytku nebo privatizace společenské dělby znalostí a věkem „dohledového kapitalismu“, jak digitální strukturální proměnu pojmenovala filosofka Zuboff. Proměna mediálního prostoru je spojená se čtyřmi až pěti globálními hráči, soukromými firmami sídlícími v USA (big tech), generujícími majitelům profit. Základním faktorem

¹²⁰ Viz např. *Místo peněz od Googlu a Facebooku propad příjmu i návštěvnosti. Co způsobil nový autorský zákon.* <https://www.mediar.cz/misto-penez-od-googlu-a-facebooku-propad-prijmu-i-navstevnosti-co-zpusobil-novy-autorsky-zakon/> (23. 12. 2022) [20. 5. 2023]

související etické úvahy je tedy fakt, že hlavním kritériem funkce digitálních platforem je zisk.

4 Kdo rozhoduje, co bude slyšet?

Poslední ukázka je ve srovnání s třemi předcházejícími poněkud anekdotická. Devítivteřinové video z mobilního telefonu natočené influencerkou s nickem *@itsjessamess* v listopadu 2022 v Městské knihovně v Praze mělo k 7. lednu 2023 na síti TikTok 1,5 milionu „srdíček“ tedy „lajků“, přes 10 tisíc komentářů a zhruba tentýž počet sdílení¹²¹. Video, kde se objeví výtvarný objekt *Idiom* slovenského výtvarníka Mateje Kréna, instalovaný roku 1998 u vchodu do knihovny, od doby, kdy se na síti stalo virálním, přivádí zástupy turistů. Chtějí se s „nekonečným tunelem“, válcovitou sovkou sestavenou z osmi tisíc knih, uvnitř níž je zrcadlo, vyfotit a brání tak přístupu do budovy. Virálnost obsahu (v případě tohoto videa z pohledu knihovny spíše nevídaná), tedy jeho masivní sdílení uživateli, není založená na příčinných souvislostech, ačkoliv k tomu, aby se obsah virálním stal, musí splňovat určité parametry, které se od fungování sítě odvíjejí, tedy v případě TikToku se musí jednat o kratičké video. Odborná veřejnost již déle upozorňuje na asymetrii vědění v tzv. *algoritmickém rozhodování*¹²², v případě videa z pražské městské knihovny tedy na skutečnost, že o dosahu videa k milionům uživatelů rozhodují počítačové algoritmy, tedy počítačové systémy, které na základě uživatelských preferencí v nabídce favorizují určitý obsah.

Tyto příklady nebyly vybrány jako ilustrativní, spíše jako ukázky jevů, provázejících digitální strukturální proměnu veřejnosti v každodenní zkušenosti. Otázky, které jednotlivé případy zastupují, mohou být formulovány takto: O čem můžeme v mediálním obsahu a sdělování říci, že je „pravda“? Jak rozumíme z pohledu etiky svobodě slova a svobodě vyjádření? A jak zisk určuje pravidla v digitálním prostředí a kdo nebo co rozhoduje o tom, kdo dostane

¹²¹ O zájmu zahraničních turistů, vybuzeném videem na síti TikTok, např. zde: *Před knihovnou v Praze stojí fronty. Mladé ovšem nelákají knihy, ale virální video na TikToku*. <https://refresher.cz/128081-Pred-knihovnou-v-Praze-stoji-fronty-Mlade-ovsem-nelakaji-knihy-ale-viralni-video-na-TikToku> (29. 12. 2022) [21. 5. 2023]

¹²² Zjednodušeně, pro algoritmy sociálních sítí platí, že tvoří echo individuálního uživatelského zájmu. Do hry zároveň vstupují obchodní zájmy provozovatelů sociálních sítí. Obdobně jako v případě nečekaného zájmu o sovkou v pražské knihovně, se zvnějšku jeví rozhodování o tom, jaký obsah a komu se bude zobrazovat, nahodilý. K zobrazování obsahu na sociálních sítích např. studie americké společnosti Pew Research Center: *Algorithms in action. The content people see on social media*. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/11/16/algorithms-in-action-the-content-people-see-on-social-media/> (16. 10. 2018) [21. 5. 2023]

veřejný hlas a bude slyšet? Tyto otázky vystihují digitální strukturální proměnu veřejnosti jako sociální a etickou výzvu.

Změnu přinesl rozmach strojového učení, tedy schopnosti počítačových systémů poučit se o uživatelích na základě dat, která svým jednáním v on-line prostoru uživatelé zanechávají. Analýza „digitální stopy“ může například v lékařství nebo v ekonomické oblasti znamenat pro uživatele aplikací zdravotní, ekonomický či sociální benefit. Zároveň je naše jednání a pozornost komoditou nejen pro zadavatele přesně cílené reklamy na úrovni jednotlivých uživatelů (*micro-targeting*). Tzv. *mikrobehaviorální cílení* založené na osobních charakteristikách zhruba padesáti milionů uživatelů Facebooku využila např. společnost Cambridge Analytica během kampaně o vystoupení Velké Británie z EU či během prezidentských voleb v USA ve prospěch republikánů Teda Cruze a Donalda Trumpa.

Soudní verdikt nad těmi, kdo na sociálních sítích schvalovali genocidu a zločiny Ruska vůči Ukrajině, je jednoznačným indikativem osobní zodpovědnosti za nezákonné jednání v digitálním prostoru. Daleko komplexnější etická rozvaha se ale odvíjí od interakce mezi jednotlivcem a systémem, který zná individuální preference a sklony uživatele lépe než on sám a dokáže jednání uživatele rovněž předvídat. Jakoby se mocenská asymetrie mezi médii a konzumenty, jak Rheingold popsal situaci ve 20. století, díky technologickému náskoku majitelů sociálních sítí vrátila. Situaci shrnuje již citovaná Shoshana Zuboff:

„Díky našim počítačům, kreditním kartám a telefonům, kamerám a senzorům, jež se rozšiřují do veřejných i soukromých prostorů, téměř vše, co dnes děláme, zprostředkovávají počítače, které zaznamenávají a systematizují podrobnosti o našem každodenním životě v měřítku, jež by ještě před několika lety bylo nepředstavitelné.“¹²³

Z pohledu uživatele fungují algoritmy sociálních sítí jako „černá skříňka“, tedy systém, u něhož jsou uživatelům známa vstupní a výstupní data (zobrazený obsah), nikoliv ovšem způsob a logika, jak jedno ovlivňuje a přechází v druhé.

Sociální média na základě sběru dat o chování jednotlivých uživatelů nabízejí obsah, který má největší šanci vytvořit v uživateli emoční vazbu k obsahu, který tím pádem bývá většinou

¹²³ ZUBOFFOVÁ, S.: *Věk kapitalismu dohledu*, s. 218.

bud' to senzační nebo pobuřující¹²⁴¹²⁵. Pocit vlivu nebo uspokojení z vlastního příspěvku, je-li masivně sdílen a „lajkován“, navíc pomáhá zastřít skutečnost, že z uživatelů se na sociálních sítích stávají tvůrci obsahu, kteří pro majitele sítí bezplatně pracují.

Změny, které nastaly s digitální strukturální proměnou veřejnosti v souvislosti s médii, se tedy v oblasti etického rozvažování musejí nutně týkat epistemologie (otázka pravdy, pravdivosti a fakticity), vztahu mezi rozličnými druhy práv a povinností (nároky na etiku v prostředí digitální komunikace) a mocenských asymetrií (jak je pojmenovává např. Shoshana Zuboff v souvislosti s kapitalismem dohledu, nebo Cennydd Bowles upozorňující na stereotypy, které hrají roli při tvorbě počítačových algoritmů). V souvislosti s vyřazením tradičních zprostředkovacích struktur s jejich zákonnými, regulačními a profesními standardy, jak o nich mluví Onora O'Neilová, se otevírá debata, jak myšlení ovlivňuje technologie a ty zas zpětně ovlivňují myšlení.

Závěr

Tato práce je pokusem shrnout pouze v základních a bezpochyby částečných obrysech proměnu natolik zásadní, že se dotýká komplexně života na individuální i společenské, politické a ekonomické rovině. Digitální strukturální proměna veřejnosti, akcelerující příchodem AI, může znamenat pozitivní proměnu, ale také může být pro společnost ohrožující. Úvazkem křesťanské sociální etiky je zkoumání výnosů a ztrát této proměny a reflektovat její povahu. Tématy k rozpracování v další práci na téma digitální strukturální proměny veřejnosti jsou bezpochyby všechny projevy a formy mocenských asymetrií jako potenciálních zdrojů nespravedlností. Příkladně demokratický deficit distribuce vědomostí, na který upozorňuje Zuboffová, a z něho vyplývající porušování dělby epistemické moci ve společnosti ve prospěch ekonomicky silných subjektů. Dalším zdrojem nerovností je neprůhlednost systémů digitálních platform a anonymita jejich tvůrců, zatímco tento druh podnikání těží ze soukromí uživatelů. Zpochybnění z teologických pozic zaslouží myšlenka technologického pokroku jako dějinného samopohybu, jak ji zmiňuje např. Cennydd Bowles.

¹²⁴ Statistika nabízí přehled, který obsah sdíleli čeští uživatelé za dané období nejčastěji. V roce 2021 to byl text proruského serveru Aeronet o laboratorním původu koronaviru *Češi na FB nejvíce sdíleli zprávu o laboratorním původu koronaviru*. <https://www.mediaguru.cz/clanky/2021/12/cesi-na-fb-nejvice-sdileli-zpravu-o-laboratornim-puvodu-koronaviru/> (29. 12. 2021) [21. 5. 2023]

¹²⁵ *Zprávy roku 2022 podle popularity na Facebooku*. <https://www.investigace.cz/zpravy-roku-2022-podle-popularity-na-facebooku/> (29. 12. 2022) [21. 5. 2023]

V práci zaměřené na etiku médií a digitální strukturální proměnu veřejnosti je však hlavním úkolem rozpracovat téma *deintermediace* a mizející roli důvěryhodných prostředníků zaručujících důvěryhodnosti a pravdivost obsahu, jak o tomto procesu píše Jakubowicz či O'Nealová. Do popředí se v souvislosti s autonomií uživatelů v digitálním prostoru dostává aspekt osobního ručení a osobní důvěry. Prostupování „reálného“ a digitálního světa v lidském soukromí vyžaduje filosoficko-teologicky ukotvený pohled na lidskou osobu. V úvahách o médiích se dostáváme k vytváření „kultury důvěry“, o níž mluví papež František v dokumentu *Fratelli tutti*. K tomuto tématu patří spíše epistemický rozdíl mezi fakticitou a pravdivostí ve smyslu osobního ručení a osobního vztahu. Není tím míněn pouze apel na individuální zodpovědnost, ale jde o výzvu k formování společenských nástrojů a institucí určité povahy, která umožňuje posilovat společenskou důvěru. Úvahy o etických a sociálních aspektech digitální strukturální proměny veřejnosti tedy nutně budou zahrnovat obecnější rozvahu o společném dobru, které není možné privatizovat na partikulární zájmy. Otázka, jak západní, demokratická společnost rozumí sama sobě, překračuje ambice a možnosti této práce; platí však, že podoba digitální proměny, o které tato práce pojednává, v jistém smyslu vychází z tohoto společenského sebe-porozumění. V tomto směru může být nosnou linkou v budoucí práci na téma digitální strukturální proměny veřejnosti uvažování vycházející z etiky ctnosti, která silněji řadí úvahy o individuálním jednání do společenských kontextů¹²⁶.

Pro teologii a filosofii je hlavní etickou a sociální výzvou analýza a reflexe digitálního světa, který se již nedá oddělit od praktického fungování jednotlivců a společenských celků. Je povoláním církve vynášet z pokladu víry a zjevení coby hospodář „staré i nové“ (Mat 13,44-52) připomínáním konceptu lidské důstojnosti, důstojnosti práce, lidského soukromí, demokratických práv a povinností, zastáváním se obětí ekonomických a sociálních nespravedlností. Digitální strukturální proměna veřejnosti, tedy stále hlubší prolnutí technologického a organického světa, je procesem, v němž je církev povolána k misii ve smyslu sounáležitosti s tímto světem, teologie a filosofie by se neměly nechat konejšit a odstrkovat myslím poukazem, že digitální strukturální proměna veřejnosti je technologické téma. Naopak je zapotřebí mezioborové práce mezi vědními disciplínami, technologickým a společenským věděním, aby základní idea médií ve veřejné rozpravě nesla podobu kulatého stolu a digitální propojení mezi lidmi a společnostmi přispívalo k budování kultury důvěry.

¹²⁶ Jako zásadní práce na toto téma v křesťanské sociální etice připomeňme *Ztrátu ctnosti* (After Virtue, 1981) Alasdaira MacIntyre.

Od úvahy, že stejně jako tělo je naším způsobem, jak existovat ve světě, a „společenské vtělení“ (*social embodiment*) souhrnem způsobů naší existence ve společnosti, stejně jako realitu nelze redukovat na fyzické tělo, nelze ani striktně oddělit reality on-line a off-line světa, protože obě se vzájemně prostupují. Výzkumy dokládají, že v procesu konstruování a performování identit je digitální prostor výjimečně důležitý. Etické a sociální výzvy digitální strukturální proměny veřejnosti proto úzce souvisejí v individuální rovině s vyjednáváním a obhajováním konceptu identity, nezcizitelné lidské důstojnosti, soukromí, práv a povinností spojených se svobodou projevu, vyjádření a publikování.

Individuální svobody a zodpovědnosti (práva a povinnosti) jsou částí digitální strukturální proměny, která se z větší části odehrává v širších rámcích. Strukturální změnou se stala digitální data nejcennějším artiklem pro fungování společnosti. Data jsou zdrojem moci na ekonomickém, politickém, ale také na vojenském poli, jak ukázaly například události války na Ukrajině. Jazyk dat je nová *lingua franca*; budoucnost společností, států a kultur je spojená se schopností daty se vyjadřovat a digitální data zpracovávat. Softwaroví giganti, kteří už dekády komunikují v algoritmech, přerostli v globalizovaném světě majetkem, vlivem a dosahem politické státy. Vyjednávání mezi národními (státními) jurisdikcemi jsou ukazateli demokratického deficitu. Naléhavou sociální a etickou výzvou, jejíž obsah nelze ani krátkodobě predikovat či dohlédnout, je bezpochyby příchod strojového učení a tzv. AI (*umělé inteligence*), s určitostí již teď můžeme říci, že promění pracovní trh nebo metody vzdělávání a zcela jistě žurnalistiku a fungování médií.

Digitální prostředí nese otisk svých tvůrců a do značné míry postrádá etickou reflexi svého fungování, v němž uživatelská strana nese nerovnoměrně náklady spojené s asymetrickou dělbou znalostí ve společnosti, přesto platí, že lidský život je s digitálním prostředím až příliš prostoupen a propleten, abychom o digitálních technologiích mohli uvažovat separátně, a nikoliv jako o součásti bytí jednotlivců a společností. To je dalším důvodem, proč je digitální svět nutné vnímat jako povolání církve ke službě.

Seznam použité literatury

Monografie

- ANZENBACHER, Arno: *Křesťanská sociální etika*. CDK, Brno, 2004
- AUPERS, S., HOUTMAN, D.,... *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*, Leiden: Brill, 2010.
- BENKLER, Y., FARIS R., ROBERTS, H.. *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*, vyd. Oxford University Press, Oxford 2018
- BOWLES, Cennydd: *Etika budoucnosti*. Academia, Praha, 2021
- BRIDLE, J.. *Temné zítřky*. Host: Brno 2020
- BRIGGS, A., BURKE, P.. *A Social History of the Media*. Cambridge: Blackwell, 2002
- BURTON, G., JIRÁK, J.. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal, 2001
- CEJNEK, J.. *Informace, komunikace a myšlení*. Karolinum: Praha 1998
- CORETH, E.. *Co je člověk?* Zvon: Praha, 1996
- DEFLEUR, M., BALL-ROKEACH, S.. *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996
- FTOREK, Jozef. *Manipulace a propaganda na pozadí současné informační války*. Praha: Grada, 2017
- HILPERT, Konrad: *Základní otázky křesťanské etiky*. CDK, Brno, 2017
- JAKUBOWICZ, K.. *Nová ekologie médií: Konvergence a mediamorfóza*, Zlín: VeRBuM, 2013
- JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.. *Média a společnost*. Praha: Portál, 2003
- JAKUBOWICZ, K.. *Nová ekologie médií. Konvergence a mediamorfóza*, Zlín 2013
- KNAP, K., ŠVESTKA, J., JEHLIČKA, O., PAVLÍK, P., PLECITÝ, V.: *Ochrana osobnosti*. Linde, Praha 1996
- LUHMANN, N.. *Realita masmédií*, Praha: Academia, 2014
- MACINTYRE, A.. *Ztráta ctnosti*. Oykoimenh: Praha, 2004
- MACINTYRE, A.. *A Short History of Ethics*. Notre Dame University Press: Notre Dame, 1998
- MCLUHAN, M.. *Člověk, média a elektronická kultura*, Brno: Jota, 2000
- O'NEIL, Onora: *A Philosopher Looks at a Digital Communication*. Cambridge University Press, 2022
- POSPÍŠIL, Ctirad, V.: *Jako v nebi, tak i na zemi*. Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství. Praha, 2010.
- POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: Veřejná komunikace ve věku zábavy*, Praha: Mladá fronta, 1999
- RUB-MOHL, S.. *Žurnalistika*. Praha: Grada, 2005

- RUSSEL, S.. *Jako člověk. Umělá inteligence a problém jejího ovládní*. Argo / Dokořán: Praha, 2021
- SOUKUP, P.. *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*, Waco, Texas: Baylor University Press, 2005.
- SPADARO, A.. *Cybertheology: Thinking Christianity in the Era of the Internet*. Fordham University Press, 2014
- SVOBODOVÁ, Jindřiška. *Manipulace a argumentace v politickém a mediálním diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016
- THALER, Richard H., SUNSTEIN, Cass, R.: *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, 2008.
- VESZELSZKI, A. *Digilect. The Impact of Infocommunication Technology on Language*. De Gruyter, Boston 2017.
- WRÓBEL, Alina, KOKY, Filip. *Výchova a manipulace: podstata manipulace, mechanismy a proces, vynucování a násilí, propaganda*. Praha: Grada, 2008
- ZEGART, Amy: *Spies, Lies, and Algorithms: The History and Future of American Intelligence*, Princeton University Press, 2022
- ZUBOFF, Shoshana: *Věk kapitalismu dohledu*. Argo: Praha, 2022

Sborníky a články

- AUPERS, S., HOUTMAN, D.. *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. International Studies in Religion and Society, Vol. 12, Leiden: Brill, 2010
- CAMPBELL, H. A., TSURIA, R. (ed.). *Digital Religion: Understanding Religious Practice In Digital Media*. New York: Routledge, 2021
- CAMPBELL, H., A., GARNER, S.. *Networked Theology: Negotiating Faith in Digital Culture*. Baker Academic: Ada, 2016
- CAMPBELL, H., A.. *Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society*. Journal of the American Academy of Religion 80 (2012)
- CLOETE, A. L.. *Living in a digital culture: The need for theological reflection*. HTS Theologese Studies, sv. 71, č. 2 (2015)
- ČERVENKOVÁ, D., VIZINA, P.: *Faith Embodied in Attitudes: Ethics of Dialogue and Brotherhood of All People in the 'Document on Human Fraternity for World Peace and Living Together' in Abu Dhabi and the Encyclical Fratelli Tutti in AUC THEOLOGICA*, roč. 11, č. 1 (2021)
- DAHLGREN, P.. *Media, knowledge and trust: The deepening epistemic crisis of democracy in Communication and the Public Sphere in the Internet Age*, roč. 25, č. 1
- FILIP, J.. *Úvodní poznámky k problematice práva na soukromí*. In ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Právo na soukromí*. Masarykova univerzita, Brno, 2011

GRASSWICK, H.. *Understanding Epistemic Trust Injustices and Their Harms*, in *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 84 (2018)

KOLODZIEJSKA, M., NEUMAIER, A.. *Between individualisation and tradition: transforming religious authority on German and Polish Christian online discussion forums* in *Religion*, sv. 47, č. 2, (2016)

KÜHN, Zdeněk: *Ochrana soukromí v internetové době*. In ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Právo na soukromí*. Masarykova univerzita, Brno, 2011

LUYTEN, P., CAMPBELL, C., FONAGY, P.. *Reflections on the Contributions of Sidney J. Blatt: The Dialectical Needs for Autonomy, Relatedness, and the Emergence of Epistemic Trust*, in *Psychoanalytic Psychology* 36, 4 (2019)

NOGGLE, R.. *The Ethics of Manipulation*. In ZALTA, E. (ed): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University, 2022

PAPACHARISSI, Z. (ed.), *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*, London: Routledge, 2011

ROTTER, H.. *Osoba a etika*. CDK: Brno, 1997

SUSSER, D., ROESSLER, B.. *Online Manipulation: Hidden Influences in a Digital World*. Georgetown Law Technology Review roč, 23, č. 4.

SCHAUER, Frederick: *Internet Privacy and the Public-Private Distinction*. *Jurimetrics*, roč. 38, č. 4

ŠIMANDL, J.. *Soukromí v latinských a českých biblických textech*. AUC THEOLOGICA. Karolinum Press, č. 1, roč. 9 (2019)

ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Právo na soukromí*. Masarykova univerzita, Brno, 2011

ŠPECIÁN, P.. *Epistemology and the Pandemic: Lessons from an Epistemic Crisis*, in *A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 36, 2 (2022)

ULSHÖFER, G., WILHELM, M. (ed.): *Theologische Medienethik im digitalen Zeitalter*. Verlag W. Kohlhammer: Stuttgart, 2020

VIZINA, Petr: *Média jako dar. Relektura pastorální instrukce Comunio et progressio*. *Studia Theologica* roč. 24, č. 4

WEISER, M.: *The Computer for the 21st Century*. *Mobile Computing and Communications Review*, roč. 1999, č. 3, s. 3–11.

Církevní dokumenty

Dokumenty II. vatikánského koncilu, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002

Papežská rada pro sdělovací prostředky, *Dokumenty o sdělovacích prostředcích*, Praha: sekretariát ČBK, 1996

Papežská rada pro sdělovací prostředky, *Etika ve sdělovacích prostředcích*, Praha: sekretariát ČBK, 2000

Papežská rada pro sdělovací prostředky, *Církev a Internet*, Praha: sekretariát ČBK, 2002
Papežská rada pro sdělovací prostředky, *Etika na Internetu*, Praha: sekretariát ČBK, 2002

PAPEŽ FRANTIŠEK, *Fratelli tutti: Encyklika o bratrství a sociálním přátelství*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2021.

PAPEŽ FRANTIŠEK, *Gaudete et exsultate: Apoštolská exhortace o povolání ke svatosti v současném světě*, Praha: Paulínky, 2018.

PAVEL VI v projevu ze 17.4. 1964 k účastníkům Semináře Spojených národů o svobodě informací (čl. 387)

JAN PAVEL II, *Redemptoris missio: O stálé platnosti misijního poslání*. Praha: Zvon, 1994

PIUS XII, Projev ke katolickým novinářům, 7.2. 1950. cit. dle. *Gaudium et spes*, čl. 59, *Pacem in terris* čl. 283.

Mezinárodní teologická komise (2008): *Dokumenty Mezinárodní teologické komise věnované morální teologii a etice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2010.

Papežská biblická komise (2008): *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2010

Papežská rada pro spravedlnost a řád: *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2008

BUCHER, R. „*Církev v mediální společnosti: Zkrácená a poznámkami opatřená přednáška na Dni pastorálních služeb diecéze Aachen 17. 9. 2001*“ in *Teologické texty* roč. 2003, č. 4.
<https://www.teologicketexty.cz/casopis/2003-4/Cist-znamenidoby> [1. 4. 2023]

Dokumenty církve o médiích v češtině, včetně dokumentu *Communio et progressio*, spravuje Salesiánské mediální centrum, jehož zřizovatelem je Salesiánská provincie Praha.
<http://www.medialnivychova.org/ciacuterkevnjacute-dokumenty-o-meacutediacutech.html> [1. 4. 2023]

Komise pro sociální spravedlnost, misii a službu Konference australských katolických biskupů, „*Učinit reálným: Právě lidské setkání v našem digitálním světě*“, <https://www.socialjustice.catholic.org.au/wp-content/uploads/2019/11/Social-Justice-Statement-2019-20.pdf> [1. 4. 2023]

Články, internetové zdroje

Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time
<https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/> (1. 5. 2018) [20. 5. 2023]

After Two Years in Moscow, U.S. Envoy Is Resigning. The New York Times, 4. 2. 2014
<https://www.nytimes.com/2014/02/05/world/europe/russia.html> [20. 5. 2023]

Why Privacy Is Alien Concept In Chinese Culture. South China Morning Post, 2. 4. 2018.
<https://www.scmp.com/news/hong-kong/article/2139946/why-privacy-alien-concept-chinese-culture> [20. 5. 2023]

China is mining data directly from workers' brains on industrial scale. South China Morning Post, (29. 4. 2018) [20. 5. 2023]

<https://www.scmp.com/news/china/society/article/2143899/forget-facebook-leak-china-mining-data-directly-workers-brains> (29. 4. 2018) [20. 5. 2023]

BBC Editorial Guidelines <https://www.bbc.com/editorialguidelines/guidelines> [20. 5. 2023]

Kodex České televize, <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/cl-5-pece-o-informace-ve-zpravodajstvi-a-aktualni-publicistice/> [20. 5. 2023]

Kodex Českého rozhlasu: <https://rada.rozhlas.cz/kodex-ceskeho-rozhlasu-7722382> [20. 5. 2023]

On The Media: The Ancient Heresy that Helps Us Understand QAnon (23. 11. 2020), <https://www.wnycstudios.org/podcasts/otm/episodes/ancient-heresy-helps-us-understand-qanon-extended-version> [1.4. 2023]

Velká část občanů uvěřila předvolebním útokům na konspiračních serverech, ukazuje nový průzkum. <https://www.stem.cz/velka-cast-obcanu-uverila-predvolebnim-utokum-na-konspiracnich-serverech-ukazuje-novy-pruzkum/#more-6896> (15.12. 2021) [1. 4. 2023]

Proč lidé věří konspiračním teoriím a jak tím ohrožují naši demokracii. <https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/socialne-ekonomicke-vedy/Proc-lide-veri-konspiracnim-teoriim-a-jak-tim-ohrozuji-nasi-demokracii/> (18.3. 2022) [1. 4. 2023]

Viral Image Of The Pope In A White Coat Was Faked With AI. <https://www.deseret.com/2023/3/29/23661497/ai-pope-francis-balenciaga-coat-fake> (29. 3. 2023), [2. 4. 2023]

Musk, scientists call for halt to AI race sparked by CHatGPT. <https://apnews.com/article/artificial-intelligence-chatgpt-risks-petition-elon-musk-steve-wozniak-534f0298d6304687ed080a5119a69962>, (29.3. 2023) [1. 4. 2023]

Pause Giant AI Experiments: An Open Letter. <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/> (28. 3. 2023) [1. 4. 2023]

JUDKOWSKY, E.: *Pausing AI Developments Isn't Enough. We Need to Shut it All Down.* <https://time.com/6266923/ai-eliezer-yudkowsky-open-letter-not-enough/> (28.3. 2023) [1. 4. 2023]

Deník N.: Vláda má plán pro boj s dezinformacemi, chce stíhat šířitele. <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/denik-n-vlada-ma-plan-pro-boj-s-dezinformacemi-chce-stihat-siritele/2303625> (27. 12. 2022) [20. 5. 2023]

Žalobci loni za schvalování ruské agrese obžalovali nejméně šest lidí. <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/nsz-zalobci-loni-za-schvalovani-ruske-agrese-obzalovali-nejmene-sest-lidi/2304788> (3. 1. 2023) [1. 4. 2023]

Místo peněz od Googlu a Facebooku propad příjemu i návštěvnosti. Co způsobil nový autorský zákon. <https://www.mediar.cz/misto-penez-od-googlu-a-facebooku-propad-prijmu-i-navstevnosti-co-zpusobil-novy-autorsky-zakon/> (23. 12. 2022) [20. 5. 2023]

Algorithms in action. The content people see on social media. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/11/16/algorithms-in-action-the-content-people-see-on-social-media/> (16. 10. 2018) [21. 5. 2023]

Češi na FB nejvíce sdíleli zprávu o laboratorním původu koronaviru. <https://www.mediaguru.cz/clanky/2021/12/cesi-na-fb-nejvice-sdileli-zpravu-o-laboratornim-puvodu-koronaviru/> (29. 12. 2021) [21. 5. 2023]

Zprávy roku 2022 podle popularity na Facebooku. <https://www.investigace.cz/zpravy-roku-2022-podle-popularity-na-facebooku/> (29. 12. 2022) [21. 5. 2023]